

G.S. Hiddink

Publ. No. 2.180

C.J.M. Wijnen

DE RENTESUBSIDIEREGELING

UITVOERING EN EFFECT VOOR LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN

Maart 1987

SIGN: L26-2.180
EX. NO: C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

289068

REFERAAT

DE RENTESUBSIDIEREGELING; Uitvoering en effect voor land- en tuinbouwbedrijven

Hiddink, G.S. en C.J.M. Wijnen

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987

58 p., tab.

Van 22300 Nederlandse bedrijven in de periode 1972-1985 met een goedgekeurd ontwikkelingsplan wordt een profiel gegeven. Ingegaan is verder op de belangrijkste activiteiten die in de ontwikkelingsplannen waren opgenomen. De investeringsbedragen en de financiering daarvan zijn nader gedetailleerd. Aandacht is besteed aan de financiering van de ontwikkelingsplannen en aan de garantie via het Borgstellingsfonds voor de Landbouw. Tenslotte is de ontwikkeling van de rentesubsidiebedrijven nagegaan. Daarbij is ingegaan op de bedrijfsomvang, de bedrijfsoppervlakte en de arbeidsbezetting.

Landbouw als bedrijfstak/Landbouwbeleid/Overheidssteun aan de Landbouw/Subsidie aan de Landbouw/Rentesubsidie

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	12
1.1 De regeling	12
1.2 Uitvoeringsbepalingen	15
1.3 Doel en uitvoering van het onderzoek	18
2. DE POSITIE VAN DE AANVRAGERS BINNEN DE LAND- EN TUINBOUW	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Het aantal goedgekeurde ontwikkelingsplannen	21
2.3 De leeftijd van de aanvragers	21
2.4 Bedrijven ingedeeld naar bedrijfstype	23
2.5 De productie-omvang van de bedrijven	25
2.6 Bedrijfsoppervlakte	26
3. DE ONTWIKKELINGSPLANNEN	27
3.1 De investeringsobjecten	27
3.2 Grondaankoop	27
3.3 Bouw rundveestallen	27
3.4 Uitbreiding aantal melkkoeien	29
3.5 Bouw glasopstanden	30
3.6 Overige investeringen in de tuinbouw	31
4. DE INVESTERINGSBEDRAGEN	32
4.1 Overzicht totale vermogensbehoefte	32
4.2 Vermogensbehoefte per jaar en per ingediend plan	33
5. DE FINANCIERING VAN DE ONTWIKKELINGSPLANNEN	36
5.1 De financiering	36
5.2 Rentesubsidie en garantie Borgstellingsfonds voor de Landbouw	36
5.3 Leeftijd en garantie van het Borgstellingsfonds	38
5.4 Subsidieabele leningsbedragen	38
5.5 Gemiddeld subsidieabel leningsbedrag	39
5.6 Subsidieabele leningsbedragen per sector en regio	39
5.7 Betaald bedrag aan rentesubsidies	40

INHOUD (vervolg)

Blz.

6.	DE INVESTERINGSACTIVITEIT OP DE RENTESUBSIDIE- BEDRIJVEN VERGELEKEN MET DIE IN DE GEHELE LAND- EN TUINBOUW	42
6.1	Inleiding	42
6.2	Investeringsbedragen in de landbouw	42
6.3	Investeringsbedragen in de glastuinbouw	44
7.	DE ONTWIKKELING VAN DE BEDRIJVEN MET EEN ONTWIKKELINGSPLAN IN DE PERIODE 1971 - 1982	45
7.1	Inleiding	45
7.2	De verandering van de bedrijfsomvang	45
7.3	De ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte	49
7.4	De ontwikkeling van de arbeidsbezetting en van de produktie per arbeidskracht	52
8.	SLOTBESCHOUWING	55
8.1	Is de doelstelling gehaald?	55
8.2	Is de regeling toereikend geweest voor de ontwikkelingsbehoefte?	56
8.3	De bijdrage aan de Europese ontwikkeling	57
	LITERATUUR	58

Woord vooraf

In het kader van het Europese structuurbeleid voor de landbouw ontstond in de loop van de jaren zeventig de mogelijkheid rentesubsidie te verlenen op investeringen.

Het in werking treden van de rentesubsidieregeling sloot in Nederland aan bij de toen op gang komende modernisering van enkele belangrijke sectoren van de land- en tuinbouw, zoals de melkveehouderij en glastuinbouw. In dit rapport is het gebruik van de regeling geplaatst tegen de achtergrond van de algemeen opgetreden bedrijfsontwikkeling. Dankzij een uitgebreide documentatiebasis kan ook de ontwikkeling van de bedrijven over een wat langere periode worden gevolgd. Het effect van een belangrijk beleidsinstrument is daardoor zo volledig mogelijk aangegeven.

Het rapport is opgesteld door G.S. Hiddink, medewerker van Directie Algemene Zaken van het Ministerie van Landbouw en C.J.M. Wijnen van de afdeling Structuuronderzoek van het Landbouw-Economisch-Instituut. Medewerking is verleend door C.M. van Elk eveneens werkzaam op de afdeling structuuronderzoek.

De directeur,

J. de Veer

Den Haag, maart 1987

Samenvatting

De rentesubsidieregeling

In 1972 is door de Raad van de Europese Gemeenschappen een richtlijn vastgesteld met betrekking tot de modernisering van agrarische bedrijven door middel van het verlenen van rentesubsidie. Het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw heeft kort nadien voor de diverse agrarische sectoren toepassingsbesluiten vastgesteld. Ondernemers konden rentesubsidie verkrijgen over leningen die voor bepaalde investeringen zijn afgesloten. Deze investeringen dienden te zijn gericht op de uitvoering van een goedgekeurd ontwikkelingsplan voor een bedrijf in de land- en tuinbouw met uitzondering van de pluimveehouderij.

Na uitvoering van het ontwikkelingsplan moest binnen 3 jaar een arbeidsinkomen worden bereikt dat gelijk is aan het paritair inkomen.

Het subsidiabele leningsbedrag moest minimaal 20.000 gulden zijn. Het maximum bij de start van de regeling in 1972 (572.000 gulden) is uiteindelijk verlaagd tot 200.000 gulden sinds 1983.

Het rentesubsidiepercentage (in 1972 nog 4%, later 5%) is eveneens verlaagd. Sinds 1983 ontvangt men over de eerste 85.000 gulden 3½% rentesubsidie en over het resterende bedrag (maximaal 115.000 gulden) 1%.

Voor aanvragers jonger dan 35 jaar kwamen in 1982 extra rentesubsidie mogelijkheden. De extra subsidie bedroeg 2% over de eerste 6 jaar mits de aanvrager op het moment van de aanvraag nog geen 5 jaar zelfstandig agrariër was.

De regeling is met ingang van 10-10-1985 beëindigd. Van de uitgaven wordt 25% vergoed door het Europese oriëntatie en garantiefonds van de landbouw.

Bij de aanvragers meer jongeren en grotere bedrijven

In de periode 15 november 1972 - 1 januari 1985 zijn er ca. 26.000 aanvragen voor rentesubsidie ingediend. Per 1 januari 1985 waren er 23.000 behandeld en moesten er nog ongeveer 200 worden behandeld.

Van de behandelde aanvragen is ca. 97% goedgekeurd. Van de huidige hoofdberoepsbedrijven heeft 21% een goedgekeurd ontwikkelingsplan. Per provincie verschilt dit aandeel van 5% in Zeeland tot 33% in Friesland.

In het jaar waarin het ontwikkelingsplan werd goedgekeurd was 74% van de aanvragers jonger dan 50 jaar, waaronder 45% jonger dan 40 jaar.

Van de glastuinbouwbedrijven ontvangt 45% rentesubsidie. Van de melkveebedrijven 28%. Bij de akkerbouwbedrijven is dit aandeel het laagst: 5%.

Bij het indienen van het ontwikkelingsplan was over de gehele periode gezien 54% van de bedrijven kleiner dan 180 sbe. Hieronder waren ook kleinere bedrijven met minder dan 120 sbe. Zij waren echter ondervertegenwoordigd. Bijna een kwart van de bedrijven had al een omvang van meer dan 250 sbe. Tijdens de looptijd van de regeling zijn steeds meer grote bedrijven een beroep gaan doen op de regeling. Het zijn in de melkveehouderij vooral de in oppervlakte wat grotere bedrijven geweest die rentesubsidie ontvingen. Merendeels had men meer dan 20 ha in gebruik.

Ontwikkelingsplannen gericht op schaalvergroting in de melkveehouderij en modernisering in de glastuinbouw

In de sector landbouw was 95% van de plannen gericht op de bouw van stallen, voor gemiddeld 70 melkkoeien. De aankoop van vee en van werktuigen en machines ging daarmee veelal gepaard.

Het gemiddelde aantal melkkoeien bedroeg op de bedrijven waar een nieuwe stal is gebouwd vóór de uitvoering van het plan 39 en daarna 62 stuks. Een geplande uitbreiding dus van 59%.

Het aantal melkkoeien op de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan steeg aanzienlijk. Vóór de investering had 78% van de bedrijven minder dan 50 melkkoeien, daarna had 79% 50 melkkoeien of meer.

De toeneming van de melkveestapel op rentesubsidiebedrijven kwam tussen 1972-1984 overeen met 58% van de totale toeneming van de Nederlandse melkveestapel in die periode.

In de tuinbouwsector kwam de bouw van glasopstanden voor in twee derde van de ontwikkelingsplannen. Tussen 1973 en 1984 is 1,790 ha te bouwen glasopstand gepland. Dit kwam neer op 4.100 m² gemiddeld per bedrijf. Hiervan is 75% bedoeld voor vervanging van bestaand glas en 25% om de oppervlakte glas uit te breiden. De uitbreiding op deze bedrijven maakt ca. 30% van de groei van het landelijke glasareaal uit. Van de totale aanplant van appels en peren kwam ca. 10% voor rekening van rentesubsidiebedrijven.

Investeringsbedragen sterk gestegen

Van het totale volgens de ontwikkelingsplannen in de landbouw te investeren bedrag (5,7 miljard gulden) was ruim de helft bedoeld voor de bouw van rundveestallen. Van het bedrag in de tuinbouw - 2,1 miljard - werd ruim de helft besteed aan glasopstanden.

Gemiddeld per bedrijf is 350.000 gulden geïnvesteerd. Sinds 1973 is de gemiddelde vermogensbehoefte van de plannen gestegen van ruim 200.000 gulden tot het dubbele in 1984. Vooral het bedrag voor de nieuwe stal - qua grootte over de gehele periode vrijwel gelijk (70 koeien) - liep op door prijsstijging en een andere uitvoering. De aankoop van koeien en machines vroeg geen hogere investeringsbedragen.

De bouwkosten van glasopstanden liepen op van gemiddeld 200.000 tot 300.000 gulden. De meterprijs ging van 54 naar 80 gulden.

Verleende garantie en ontvangen subsidie

Ruim 80% van het benodigde kapitaal is gefinancierd door middel van leningen. Hiervan ging 10% vergezeld van een garantie door het Borgstellingsfonds. Bijna een kwart van de aanvragers heeft voor financiering van zijn plan, naast de rentesubsidie-aanvraag, een beroep gedaan op een garantieverlening door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw.

Zij kregen een garantie van 704 miljoen gulden. De gemiddelde garantie bedroeg 132.000 gulden per aanvrager. De garantie voor de combinatie borgstelling en rentesubsidie beliep 45% van de totale garantie van het Fonds in genoemde periode. Vooral aanvragers jonger dan 35 jaar maakten gebruik van de gecombineerde mogelijkheid.

Over 62% van het geleende bedrag is rentesubsidie verleend. Het gemiddelde subsidiabele leningsbedrag per bedrijf was 176.000 gulden.

Tot 1985 is aan de aanvragers 678 miljoen aan rentesubsidie betaald. Per ondernemer ontving men jaarlijks ca. 5000 gulden.

De invloed van de rentesubsidie op de investeringen in land- en tuinbouw.

Van alle in de sector landbouw in de periode 1973-1984 geïnvesteerde bedragen vond 14% plaats in het kader van het ontwikkelingsplan op rentesubsidiebedrijven. Dit aandeel in de investeringen komt overeen met dat van de produktie in de beginsituatie. In het topjaar 1979/80 leverden de rentesubsidiebedrijven een bijdrage van bijna een kwart van de investeringen.

Van de 19.500 ligboxenstallen die zijn gebouwd tijdens de looptijd van regeling, kwam drie kwart tot stand met rentesubsidie. Hierin wordt 35% van de melkveestapel gehouden.

In de glastuinbouwsector vond 16% van de investeringen plaats in het kader van de ontwikkelingsplannen. Dit is veel minder dan het aandeel dat deze bedrijven in de produktie hadden. Vóór de aanvraag en buiten de plannen om hebben de bedrijven dus eveneens veel geïnvesteerd. Ook in het topjaar 1977 waren investeringen in het kader van de ontwikkelingsplannen nog maar 29% van het totaal in de sector. Ca. 20% van de glasopstanden kwam tot stand op rentesubsidiebedrijven bij de uitvoering van hun ontwikkelingsplannen.

De invloed op de bedrijfsvergroting

De gezamenlijke omvang van de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan was in 1982 ca. 37% groter geworden dan bij de

goedkeuring. De gemiddelde bedrijfsomvang was toegenomen van 205 tot 281 sbe. Per jaar waren de bedrijven gemiddeld 6,6% gegroeid. De kleinere en grootste bedrijven waren iets minder sterk gegroeid. De melkveebedrijven waren het meest gegroeid.

Het uitvoeren van het plan heeft het groeitempo versneld in de jaren kort na de goedkeuring. Het is evenwel niet zo dat het groeitempo nadien onverminderd is voortgezet. In vergelijking met de periode vóór de aanvraag is er na enkele jaren weer een minder sterke groei van de produktie-omvang.

De gemiddelde oppervlakte van de bedrijven met een ontwikkelingsplan was in de periode 1971-1982 toegenomen van 15,3 ha tot 19,8 ha. Gemiddeld was er een oppervlaktetoeneming van 2,2% per jaar. De bedrijven met de kleinste produktie-omvang in sbe waren het sterkst in oppervlakte toegenomen. De oppervlaktevergroting van de bedrijven met een ontwikkelingsplan was iets groter dan die van alle hoofdberoepsbedrijven die in de periode 1971-1982 werden voortgezet. De melkveebedrijven vormden hierop een uitzondering.

Het ontvangen van rentesubsidie was niet van invloed op de oppervlakte-ontwikkeling na de uitvoering van het plan. De bedrijven die direct na de openstelling van de regeling een plan uitvoerden waren niet sterker vergroot dan degenen die pas later een ontwikkelingsplan gingen uitvoeren.

Vergroting van de arbeidsbezetting en grotere produktie per man

Het totaal aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten was op de bedrijven die rentesubsidie ontvingen met 16% toegenomen. Dit ondanks de algemeen geconstateerde daling van het aantal arbeidskrachten op de land- en tuinbouwbedrijven. De uitvoering van het ontwikkelingsplan heeft de inkomensbasis veilig gesteld. Het gemiddelde aantal sbe per arbeidskracht was van 1971 tot 1982 met 59% toegenomen. Vooral op de kleinere bedrijven was de verhouding tussen het arbeidsaanbod en de produktiecapaciteit aanmerkelijk verbeterd.

De uitvoering van de ontwikkelingsplannen op 20% van de bedrijven die in 1982 als hoofdberoepsbedrijven werden gevoerd heeft ertoe bijgedragen dat 30% van de totale produktie op de bedrijven met een dergelijk plan is geconcentreerd. In de melkveehouderij en in de glastuinbouw is dat zelfs 37% resp. 45% van de produktie in de betreffende sectoren.

Van de cultuurgrond is ca. 25% in gebruik op de bedrijven met een ontwikkelingsplan. Deze bedrijven hebben ook een kwart van het aantal arbeidskrachten.

De waarde van de regeling

Het uitvoeren van een groot aantal ontwikkelingsplannen heeft de concurrentiekracht van belangrijke sectoren als de melk-

veehouderij en de glastuinbouw vergroot. Gezien de hoge rentevoet zouden vermoedelijk zonder subsidie veel minder ondernemers bereid en in staat zijn geweest om de ingrijpende bedrijfsaanpassingen door te voeren. De regeling sloot vooral aan bij ontwikkelingen waarbij per ha en per bedrijf een grotere produktie werd verkregen. Het totale produktievolume en de produktie per arbeidskracht namen daarbij eveneens toe. De verschuiving van de grond naar perspectievolle bedrijven bleef evenwel veelal nog achterwege.

Uit het aflopen van het aantal aanvragen kan worden geconcludeerd dat het aantal bedrijven met een ontwikkelingsbehoefte is verminderd. Daarbij moet worden aangetekend dat de voorwaarden minder gunstig zijn geworden en dat de behoefte aan nieuwe gebouwen sterk is teruggelopen. Gedurende de looptijd van de regeling waren er bedrijven die een aanzet maakten naar het stadium waarin het ontwikkelingsplan kans van slagen kreeg. Een aantal ondernemers had echter voordien het bedrijf al aangepast, anderen wensten de voortzetting van een veel geleidelijker ontwikkelings-tempo.

Het aandeel van de Nederlandse plannen in de Europese Gemeenschap (10%) wijst op een belangstelling die overeenkomt met die van de Belgische en Deense bedrijven. In andere landen (behalve Ierland en het Verenigd Koninkrijk) bleef het aandeel van de ontwikkelde bedrijven daarbij ver achter. Dit verschil houdt o.a. verband met de medewerking die de overheid aan de uitvoering van de regeling heeft verleend.

1. Inleiding

1.1 De regeling

1.1.1 Het ontstaan

Het verstrekken van rentesubsidie is in de jaren zeventig en tachtig één van de overheidsactiviteiten geweest die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de agrarische bedrijven in ons land.

De Nederlandse regeling werd eind 1972 van kracht nadat de Ministerraad van de EG in april van dat jaar een drietal richtlijnen had vastgesteld om richting te geven aan het landbouwstructuurbeleid in de lidstaten.

Die richtlijnen hadden betrekking op:

- a. de modernisering van landbouwbedrijven,
- b. bedrijfsbeëindiging in de landbouw en het aanwenden van cultuurgrond voor verbetering van de structuur,
- c. de sociaal-economische voorlichting en de scholing van de in de landbouw werkzame personen.

De minister van Landbouw en Visserij belastte de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw (het O&S-fonds) met de uitvoering van de eerste richtlijn - de modernisering van de landbouwbedrijven door het verlenen van rentesubsidie.

Van de door het O&S-fonds verleende bijdrage werd 25% terugbetaald door het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds.

Het bestuur van het O&S-fonds stelde een aantal bepalingen vast welke bij de uitvoering in Nederland moesten worden gehanteerd. Daarbij is gekozen voor een systeem waarbij de algemene bepalingen zijn vastgelegd in een Kaderbesluit en de specifieke bepalingen - geldend voor de diverse agrarische bedrijfstakken - in toepassingsbesluiten. De wijze van uitvoering van de regeling is neergelegd in een uitvoeringsbesluit. In de provincie werden de Directeur Landbouw en Voedselvoorziening en de onder hem ressorterende diensten met de uitvoering belast. Het kaderbesluit is op 2 november 1972 door de minister van Landbouw en Visserij goedgekeurd waardoor het op 15 november 1972 in werking kon treden.

De diverse toepassingsbesluiten traden op de volgende data in werking:

15 november	1972 voor de akkerbouw-, de veehouderij- en de gecombineerde bedrijven,
1 mei	1973 voor de fruitteelt-, de glastuinbouw en de vollegrondstuinbouwbedrijven
1 december	1973 voor de varkensbedrijven.

In 1974 stelde het bestuur van het O&S-Fonds het besluit "Landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden" vast (gepubliceerd in de Nederlandse Staatscourant van 1 mei 1974 nr. 83). In dit besluit (Bestuursbesluit 125) voegde men het Kaderbesluit landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden, dat sinds 1 november 1972 van kracht was, en de daarop gebaseerde Toepassingsbesluiten voor de verschillende sectoren tot één integraal besluit voor de verlening van rentesubsidie samen.

Op basis van dit besluit ontstond de mogelijkheid onder bepaalde voorwaarden een rentesubsidie te verkrijgen over leningen, gesloten voor investeringen, ter uitvoering van een goedgekeurd ontwikkelingsplan in de landbouw.

Krachtens deze integrale rentesubsidieregeling was het tevens mogelijk rentesubsidie te verkrijgen voor de kalvermes-terij, de champignonenteelt en de boomkwekerij. De pluimveehouderij bleef hiervan uitgezonderd.

De regeling is met ingang van 10 oktober 1985 beëindigd. Eerder konden in verband met de invoering van de superheffing in de periode 1 december 1983 - 3 juli 1984 geen aanvragen worden goedgekeurd voor investeringen in de melkveehouderij.

De voorwaarden

Aangezien het de bedoeling was om de landbouwbedrijven te moderniseren door een bijdrage in de rente te verlenen, vat men de gehele regeling samen onder de naam rentesubsidieregeling. Op voet van deze regeling kreeg iedere agrarische ondernemer recht op rentesubsidie, mits hij:

- a. voldeed aan de volgende algemene voorwaarden;
  - als bedrijfshoofd voor eigen rekening een landbouwbedrijf met ontwikkelingsmogelijkheden (ontwikkelingsbedrijf) uitoefende;
  - het hoofdberoep in de landbouw had en tenminste drie jaar in de landbouw werkzaam was;
  - beschikte over voldoende agrarische bekwaamheid;
  - niet eerder een bijdrage op grond van het Bestuursbesluit 125 had ontvangen;
  - een boekhouding voerde.
- b. een bedrijf exploiteerde dat als een ontwikkelingsbedrijf kon worden aangemerkt;
- c. in het kader van een door hem opgesteld en nadien goedgekeurd ontwikkelingsplan bepaalde investeringen zou verrichten teneinde het moderniseringsdoel te bereiken;
- d. daartoe een lening sloot bij een erkende bankinstelling.

Naast de bovengenoemde bepalingen zijn nog enkele bijzondere bepalingen vastgesteld, onder andere:

- Voor investeringen in de stalling van rundvee op melkveehouderijbedrijven kon de rentesubsidie slechts worden verleend

indien het aantal grootvee-eenheden in redelijke verhouding stond tot de voor voederwinning beschikbare grond, met dien verstande dat het aantal grootvee-eenheden niet meer mocht bedragen dan 4 stuks per ha. Onder de voor voederwinning beschikbare grond is mede verstaan de grond waarvan men aantoonde dat de voederopbrengst daarvan door middel van meerjarige teeltcontracten aan de ondernemer zou worden geleverd.

- Voor de varkenshouderij gold de voorwaarde dat minstens 35% van het benodigde voer door het eigen bedrijf moest kunnen worden voortgebracht.
- De aangekochte werktuigen alleen op het betreffende bedrijf gebruikt moesten worden.
- Voor investeringen betrekking hebbend op de fruitteelt kon de rentesubsidie slechts worden verleend indien het betrokken landbouwbedrijf ten minste 5 ha fruitteelt had.

De omschrijving van het hoofdberoep voor de rentesubsidieregeling was stringenter dan die welke bij de landbouwtelling wordt toegepast. Tenminste de helft van het fiscaal onzuiver inkomen moest afkomstig zijn van het landbouwbedrijf, terwijl ten minste $\frac{3}{4}$ van de arbeidstijd van het bedrijfshoofd op het landbouwbedrijf moest worden aangewend. Voor de landbouwtelling geldt het criterium van tenminste de helft van de arbeidstijd van het bedrijfshoofd.

Aanvragen voor rentesubsidie konden worden ingediend door één natuurlijke persoon, door meer dan één natuurlijk persoon (maatschappen, vennootschappen onder firma) en door rechtspersonen (naamloze vennootschappen en besloten vennootschappen).

Het ontwikkelingsbedrijf

Het bedrijf van de aanvrager moest voldoen aan de voorwaarden, die in het besluit waren aangegeven.

Belangrijk daarbij was vooral dat het bedrijf moest kunnen worden aangemerkt als een landbouwbedrijf met ontwikkelingsmogelijkheden (= ontwikkelingsbedrijf).

Onder een ontwikkelingsbedrijf is daarbij verstaan een bedrijf waarvan:

- a. ofwel het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht (v.a.k.) bij een arbeidsduur van 2210 uur per jaar lager was dan het vastgestelde paritair inkomen (= bruto jaarloon van de werknemer buiten de landbouw) maar na uitvoering van het ontwikkelingsplan boven die grens zou komen,
- b. ofwel een daling van het arbeidsinkomen per vak bij 2210 uur per jaar beneden het paritaire niveau was te voorzien, welke door uitvoering van het ontwikkelingsplan voorkomen kon worden (bedrijven in de z.g. gevarenzone).

In beide gevallen moest het moderniseringsdoel - het bereiken of handhaven van een inkomen op of boven het paritaire

niveau - binnen een bepaalde periode bereikt zijn. Aanvankelijk werd die periode op zes jaar gesteld. In overleg met de banken is ze echter ingekort tot drie jaar.

Het ging dus om het arbeidsinkomen uit het bedrijf dat via daartoe opgestelde arbeidsnormen kon worden herleid tot een arbeidsinkomen per v.a.k. bij een maximale werktijd van 2.210 uur. Men streefde erna om de agrarische ondernemer in een positie te brengen, welke zowel in sociaal als in economisch opzicht te vergelijken is met die van de gemiddelde Nederlander in andere bedrijfstakken.

Het ontwikkelingsplan omvatte een beschrijving van alle zaken die voor de beoordeling van het plan noodzakelijk waren zoals de bedrijfsomvang, de resultaten in het verleden, de bedrijfsuitrusting en het begrote arbeidsinkomen voor en na de uitvoering van het ontwikkelingsplan. In het plan moest worden vermeld, welke investeringen men wilde verrichten. Bij de opstelling van het ontwikkelingsplan diende men er rekening mee te houden, dat een ondernemer slechts één maal rentesubsidie kon verkrijgen. Men moest dus een totaalplan indienen, hetgeen eventueel in fasen zou kunnen worden uitgevoerd. Men diende daarbij wel de financiering van het gehele plan aan te geven.

1.2 Uitvoeringsbepalingen

Het paritaire inkomen

Eind 1972 gold een paritair inkomen van f 20.800. Dit inkomen is regelmatig aangepast op grond van de ontwikkeling van het bruto-loon van de werknemer buiten de landbouw, zoals tabel 1.1 laat zien.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van het paritair inkomen van 1972 tot 1984

Jaar	Inkomen	Jaar	Inkomen
1972 - 1973	f 20.800	1979	f 31.400
1974 - 1975	f 23.700	1980	f 33.700
1976	f 24.700	1981	f 34.100
1977	f 27.000	1982	f 36.100
1978	f 29.400	1983	f 37.200

De investeringen die gesubsidieerd werden

De rentesubsidie verleende men over de leningen van erkende bankinstellingen. De leningen moesten worden aangegaan voor:

- a. investeringen in bouwwerken -niet zijnde onderhoudswerken-, in bedrijfswegen en erfverharding, in utiliteitsvoorzieningen en in perceelsverbeteringen;
- b. investeringen ten behoeve van milieuhygiënische voorzieningen;
- c. investeringen in kassen en in centrale voorzieningen in het ketelhuis;
- d. investeringen in werktuigen;
- e. aankoop van rundvee en schapen;
- f. investeringen in aanplant van bomen en struiken voor de teelt van eetbare vruchten voor zover deze geen betrekking hadden op uitbreiding van het areaal appels, peren en perziken.

De duur van de rentesubsidie

De rentesubsidie was mogelijk voor maximaal dan de duur van de leningen doch voor ten hoogste:

- 15 jaar voor de onder a. en b. genoemde investeringen;
  - 10 jaar voor de onder c. genoemde investeringen;
  - 6 jaar voor de onder d., e. en f. genoemde investeringen;
- Van de onder f. genoemde investeringen is de looptijd in 1980 gewijzigd in 10 jaar.

De hoogte van het subsidiabele leningsbedrag:

Er zijn maxima en minima gesteld aan de subsidiabele leningsbedragen. Bij het in werking treden van de regeling in 1972 is het minimum bepaald op f 20.000 en voor de varkenshouderij op f 35.000.

Het maximale bedrag is aanvankelijk gesteld op f 145.000 per volwaardige arbeidskracht en op f 572.500 per bedrijf. Dit laatste maximum is in de loop der jaren enkele malen gewijzigd t.w.:

- per 1 maart 1978 verlaagd tot f 300.000.
- per 1 oktober 1978 verlaagd tot f 240.000 waarbij op het subsidiabele leningsbedrag - als forfaitaire aftrek in verband met de WIR-premie - 25% in mindering gebracht diende te worden. Hierdoor kon derhalve ten hoogste rentesubsidie worden toegekend over f 240.000 minus 25% = f 180.000.
- per 23 juni 1982 verhoogd tot f 250.000 waarbij tevens de toe te passen forfaitaire WIR-aftrek werd verlaagd tot 20% waardoor ten hoogste rentesubsidie kon worden toegekend over f 250.000 minus 20% = f 200.000.

Het percentage rentesubsidie

Bij de start van de rentesubsidieregeling is bepaald dat de rentesubsidie ten hoogste 5% zou kunnen zijn, met dien verstande

dat de rente die ten laste van de begunstigde bleef ten minste 3% moest bedragen.

De ontwikkeling van de rentesubsidiepercentages met de daarbij behorende maximale subsidiabele leningsbedragen is weergegeven in tabel 1.2.

Tabel 1.2 Het maximaal subsidiabel leningsbedrag en de te verlenen rentesubsidie

Jaar	Totaal	Waarvan			
		subsidiabel		subsidiabel	
		maximaal	met sub-sidie %	maximaal rest. bedrag	met sub-sidie %
	maximaal subsidie leningsbedrag				
1972 t/m 1977	572.500	572.500	4	-	-
1978 (1/3)	300.000	100.000	5	200.000	3
1978 (1/10)	180.000	75.000	5	105.000	2
1982 (23/6)	200.000	85.000	5	115.000	2
1983	200.000	85.000	3½	115.000	1

Van 1972 t/m 1978 gold tevens de bepaling dat voor de aankoop van rundvee en uitbreidingsinvesteringen in de glastuinbouw en varkenshouderij 1% rentesubsidie werd verstrekt.

De betaling van de rentesubsidies

Nadat de Directeur Landbouw en Voedselvoorziening de aanvraag heeft goedgekeurd sluit hij namens het Ontwikkelings- en Saneringsfonds met de betreffende ondernemer een overeenkomst.

Zodra de ondernemer de in het ontwikkelingsplan opgenomen investeringen heeft uitgevoerd en de leningen heeft opgenomen, geeft hij hiervan kennis aan de genoemde Directeur, door middel van een zogenaamde opleveringsverklaring.

Als het plan overeenkomstig de bepalingen is uitgevoerd en de bank verklaard heeft dat de leningen zijn opgenomen gaat op de eerste dag van het volgende kwartaal de rentesubsidie in.

De rentesubsidie ontvangt men per half jaar. Ten behoeve van de controle dient de ondernemer jaarlijks te verklaren dat hij nog aan de voorwaarden van de overeenkomst voldoet.

De bank verstrekt daarbij eveneens jaarlijks een opgave over de stand van de aangegane leningen.

Meer mogelijkheden voor de z.g. middenbedrijven en jonge agrariërs

In 1978 is besloten om de rentesubsidie toegankelijker te maken voor bedrijven uit de middengroep met continuïteitsmogelijkheden en minder toegankelijk voor de grotere bedrijven.

Om dit doel te bereiken zijn de volgende wijzigingen aangebracht.

- Het maximaal subsidiabel leningsbedrag is verlaagd van f 572.500 tot f 300.000.
- De rentesubsidie op uitbreidingsinvesteringen richtte men hoofdzakelijk op de middenbedrijven. Tegelijkertijd kwam de 1% rentesubsidie op uitbreidingsinvesteringen en de aankoop van de rundvee te vervallen. Hiervoor in de plaats kwam het volledige rentesubsidiepercentage. Wel is daarbij een maximaal subsidiabel leningsbedrag, afhankelijk van de bedrijfsomvang, uitgedrukt in volwaardige arbeidskrachten bepaald. In 1982 zijn de maximale bedragen iets verhoogd.

Tabel 1.3 Bedrijfsomvang en maximaal subsidiabel leningsbedrag bij uitbreidingsinvesteringen

Bedrijfsomvang				Max. subsidiabele leningsbedrag	
				1978	1982
Glastuinbouw		Varkenshouderij			
Champignonenteelt		Kalvermesterij			
		Rundveesector			
tot 2	v.a.k.	tot 1.5	v.a.k.	f 75.000	f 85.000
2 t/m 3	v.a.k.	1.5 tot 2	v.a.k.	f 50.000	f 60.000
3 e.m.	v.a.k.	2 e.m.	v.a.k.	--	--

Op 23 juni 1982 kwam er de mogelijkheid voor agrariërs die op het tijdstip van indiening van het ontwikkelingsplan jonger waren dan 35 jaar om voor een extra rentesubsidie in aanmerking te komen.

Voor bovengenoemde aanvragers verhoogde men de rentesubsidie de eerste 6 jaar met 2% indien nog geen vijf jaar was verlopen sinds zij zich voor het eerst voor eigen rekening en risico op het landbouwbedrijf hadden gevestigd (ingegaan 29 oktober 1982).

1.3 Doel en uitvoering van het onderzoek

Gezien de doelstelling van de rentesubsidieregeling en mede vanwege de vele werkzaamheden die in de verschillende fasen van de behandeling door diverse instanties moesten worden verricht

was het van belang na te gaan wat de effecten van de regeling zijn geweest. Daarbij is ingegaan op de volgende vragen:

- Welke bedrijven en welke ondernemers hebben gebruik gemaakt van de regeling?
- Welke investeringen zijn door de aanvrager in het kader van hun ontwikkelingsplan uitgevoerd?
- Voor welk bedrag werden investeringen verricht.
- Op welke wijze vond de financiering van de plannen plaats, en welk deel van de investeringen had betrekking op sub-siabele leningen en in hoeverre werd tevens een beroep gedaan op het Borgstellingsfonds voor de landbouw.
- Hoe hebben de bedrijven zich na de goedkeuring van de aanvraag ontwikkeld, in welke mate week deze ontwikkeling af van die in de periode voor de aanvraag.
- In welke mate heeft de rentesubsidieregeling bijgedragen tot een verder uiteengroeien van de bedrijven? Zijn de produktietoename, de schaalvergroting en modernisering in bepaalde sectoren daardoor gestimuleerd?

Bij het beantwoorden van deze vragen is voornamelijk gebruik gemaakt van informatie uit de ontwikkelingsplannen van de aanvragers. Als basis voor het onderzoek hebben daarbij gediend de 23.000 aanvragen die waren behandeld op 1 januari 1985 en waarvan 97% was goedgekeurd. In totaal werden sedert 15 november 1972 ruim 26.000 aanvragen ingediend, waarvan echter een gedeelte werd ingetrokken of om andere redenen verviel voordat het tot behandeling gekomen was.

Naast de ontwikkelingsplannen is gebruik gemaakt van een aantal gegevens van de landbouwtelling. Dankzij de mogelijkheid om bedrijven in de tijd te volgen konden op basis van die gegevens ontwikkelingen voor een langere periode worden nagegaan. Daarbij is uitgegaan van 1971. Dit is het eerste jaar waarvoor deze gegevens voorhanden waren.

De uitkomsten in dit rapport stemmen op enkele plaatsen niet overeen met die in de jaarlijks verschijnende verslagen van de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds van de Landbouw. Dit is een gevolg van geringe correcties die na opstelling van de betreffende verslagen zijn aangebracht.

Tabel 2.1 Percentage goedgekeurde aanvragen per provincie en per jaar in de periode 1973 t/m 1984

Provincie	Jaar													
	'73	'74	'75	'76	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	%	Aantal
Groningen	10	10	10	11	16	12	14	4	2	2	7	2	100	615
Friesland	9	11	10	10	13	15	16	5	3	2	5	1	100	2.595
Drenthe	7	11	8	9	11	11	17	7	4	5	8	2	100	1.075
Overijssel	6	9	6	11	13	14	20	9	3	3	4	2	100	2.864
Flevoland	7	10	14	8	8	9	7	8	10	7	5	7	100	337
Gelderland	10	10	6	9	10	11	18	9	4	4	5	4	100	3.019
Utrecht	12	11	9	11	11	14	14	9	3	3	2	1	100	898
Nrd.-Holland	6	9	8	9	16	16	15	7	4	3	4	3	100	2.165
Zd.-Holland	6	12	10	12	15	15	12	6	3	3	3	3	100	4.227
Zeeland	7	8	3	5	4	9	14	11	11	13	10	5	100	217
Nrd.-Brabant	13	13	10	10	10	12	13	7	3	3	3	3	100	2.986
Limburg	10	7	5	8	14	15	18	8	4	5	3	3	100	1.302
Nederland	8	11	8	10	13	14	15	7	4	3	4	3	100	22.300
Aantal	1842	2398	1847	2204	2860	3035	3434	1605	808	761	899	607	100	

2. De positie van de aanvragers binnen de land- en tuinbouw

2.1 Inleiding

Van de bedrijven met goedgekeurde aanvragen zal in dit hoofdstuk worden nagegaan hoe deze passen binnen de totaliteit van de land- en tuinbouwbedrijven. Daarbij zal zowel op de regionale spreiding, als op de kenmerken van de bedrijven en van de aanvragers worden gelet.

2.2 Het aantal goedgekeurde ontwikkelingsplannen

In korte tijd na het van toepassing worden van de rentesubsidieregeling dienden de ondernemers reeds een groot aantal plannen in. In 1973 konden al meer dan 1.800 plannen worden goedgekeurd. Nadien is dit aantal verder opgelopen, tot in 1979 een maximum van ruim 3.400 plannen per jaar werd bereikt. Daarna liep het aantal snel terug. In de afgelopen vier jaren (1981 t/m 1984) zijn jaarlijks gemiddeld nog slechts 770 plannen goedgekeurd.

In het verloop van het aantal goedgekeurde aanvragen, deden zich regionale verschillen voor.

Zo zijn in Groningen, Friesland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en Noord-Brabant reeds vóór 1979 een zeer groot deel van de aanvragen goedgekeurd nl. ruim tweederde deel.

Voor Drenthe, Overijssel, Flevoland, Gelderland en Limburg bedroeg dit percentage ca. 57% en voor Zeeland 36%.

Van de in 1984 bij de landbouwtelling geregistreerde hoofdberoepsbedrijven heeft 20% een goedgekeurd ontwikkelingsplan. Dit aandeel loopt sterk uiteen per provincie. In Friesland heeft 33% van de hoofdberoepsbedrijven een ontwikkelingsplan. In Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht en Overijssel zijn eveneens veel plannen goedgekeurd. In de overige provincies behalve Zeeland lag het aandeel met een goedgekeurd plan tussen 12% en 17%. In Zeeland heeft echter maar 5% van de hoofdberoepsbedrijven een goedgekeurd ontwikkelingsplan.

2.3 De leeftijd van de aanvragers

De leeftijdsverdeling van de aanvragers wijkt tamelijk sterk af van die van alle hoofdberoepers, vooral in de groep beneden de veertig jaar. Zo was 74% van de aanvragers in het jaar waarin de aanvraag is goedgekeurd jonger dan vijftig jaar (alle hoofdberoepers: 47%) en 13% (4%) jonger dan dertig jaar.

Oudere aanvragers zijn bij de ingediende aanvragen zwak vertegenwoordigd. Hun aandeel is echter toch nog groter dan men zou verwachten bij het indienen van ontwikkelingsplannen. Dat komt doordat bij de verwerking van de gegevens van de maatschappen (15% van alle aanvragers) alleen de leeftijd van de oudste firmant is opgenomen. In veel gevallen is die oudste firmant een vader, die het bedrijf op termijn aan de jongste - een zoon of schoonzoon - zal overdoen.

De leeftijdsverdeling van de aanvragers laat over de afzonderlijke jaren geen grote verschillen zien. Wel is opvallend dat aanvankelijk de leeftijdsklasse tot 40 jaar sterk vertegenwoordigd was. Nadien nam dit aandeel af, om vanaf 1983 weer toe te nemen. Mogelijk is dit een gevolg van de wijziging van de regeling ten gunste van de jonge ondernemers. Sinds oktober 1982 werden er tot eind 1984 288 aanvragen van jonge ondernemers goedgekeurd.

Tabel 2.2 Procentuele verdeling van de aanvragers waarvan het ontwikkelingsplan is goedgekeurd, naar leeftijd bij de goedkeuring van de aanvraag

Jaar	Leeftijd					Totaal
	jonger dan 30 jaar	30-40 jaar	40-50 jaar	50-60 jaar	60 jaar e.o.	
1973	15	37	27	16	5	100
1974	13	32	29	19	7	100
1975	13	35	27	20	5	100
1976	12	34	29	19	6	100
1977	14	33	27	20	6	100
1978	11	31	32	20	6	100
1979	12	30	32	21	5	100
1980	11	28	32	23	6	100
1981	10	27	32	24	7	100
1982	11	28	30	24	7	100
1983	15	31	26	21	7	100
1984	15	25	29	26	5	100
Totaal	13	32	29	20	6	100
Verdeling in 1984 alle hoofdberoepers	4	17	26	31	22	100

Een klein aantal plannen - in totaal 60 - zijn afkomstig van bedrijven die beheerd werden door een rechtspersoon (BV, CV, NV, Stichting etc.).

2.4 Bedrijven ingedeeld naar bedrijfstype

Van de plannen had 58% betrekking op melkveebedrijven: bedrijven met minstens 60% van de productie-omvang in de melkveehouderij. 7% was afkomstig van andere veehouderijbedrijven: o.a. mestveebedrijven en bedrijven met varkenshouderij. De akkerbouwbedrijven vormden slechts 3% van het totaal aantal aanvragen. De glastuinbouwbedrijven waren goed voor 20% en de overige tuinbouwbedrijven waren met 9% vertegenwoordigd.

In vergelijking met het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven in Nederland (tabel 2.3) zijn de melkveebedrijven en de glastuinbouwbedrijven dus sterk oververtegenwoordigd, terwijl de akkerbouw- en intensieve veehouderijbedrijven zijn ondervertegenwoordigd.

Tabel 2.3 Percentage goedgekeurde plannen naar bedrijfstype bij de indiening. Tussen haakjes de verdeling van de hoofdberoepsbedrijven volgens de telling 1973

Jaar	Melk- vee- bedr. (47)	Intens. + ov. veeh. bedr. (17)	Akker bouw- bedr. (9)	Ov. land- bouw- bedr. (4)	Glas- tuin- bedr. (9)	Tuinb. open- bouw- grond bedr. (10)	Champig- non en ov.tuinb. bedr. (4)	To- taal (100)
1973	70	11	2	3	11	2	1	100
1974	62	7	2	2	22	4	1	100
1975	61	6	2	2	24	4	1	100
1976	58	7	3	2	23	5	2	100
1977	52	6	4	2	23	8	5	100
1978	56	4	2	2	24	7	4	100
1979	62	8	2	2	18	5	3	100
1980	58	9	3	2	16	10	2	100
1981	50	7	4	2	19	13	5	100
1982	50	7	6	3	21	8	5	100
1983	63	4	9	2	14	5	3	100
1984	43	6	9	2	25	9	6	100
Gemiddeld	58	7	3	2	20	7	3	100

Van de in 1984 aanwezige melkveebedrijven ontving + 28% rentesubsidie. Bij de glastuinbouwbedrijven ligt dit aandeel op 45%. Voor de overige bedrijven is dit percentage aanzienlijk lager t.w. champignonbedrijven 24%, opengrondstuinbouwbedrijven 10%, intensieve veehouderijbedrijven 8% en akkerbouwbedrijven 5%.

Door de jaren heen blijkt de verdeling over de bedrijfstypen niet steeds gelijk te zijn. In het begin overheersten vooral de

melkveebedrijven, later nam het aandeel van de tuinbouwbedrijven toe. In het - weliswaar geringer geworden - aantal plannen van de afgelopen jaren hadden de akkerbouwbedrijven een aandeel van 9%.

- Vakgebieden

Bij de beoordeling van de aanvraag let men op de sector waarin de investeringen zijn verricht. De verdeling van de aanvragen naar de sector waarin geïnvesteerd is, blijkt iets af te wijken van die naar bedrijfstype (hetwelk wordt bepaald door de onderlinge verhouding van de produktiesectoren in sbe).

Het aantal ondernemers (14.000) dat in de melkveesector investeerde ligt iets hoger dan het aantal melkveebedrijven. 300 plannen hadden betrekking op de varkenshouderij en ca 140 op de rundveemesterij. In de akkerbouwsector zijn 526 plannen goedgekeurd. Belangrijke toepassingsgebieden zijn voorts de bloembollensector + (600), de opengrondsgroententeelten + (600) en de fruitteelt + 300. In de champignonsector heeft men 177 plannen goedgekeurd en in de boomkwekerij 41.

Tabel 2.4 Aantal en percentage bedrijven met goedgekeurd plan naar bedrijfstype voor en na de uitvoering van het plan. Tussen haakjes de verdeling van de hoofdberoepsbedrijven volgens de telling 1984

Tijdstip	Melk- vee- bedr. (45)	Int. + ov. veeh. bedr. (17)	Akker bouw- bedr. (13)	Ov. land- bouw- bedr. (2)	Glas- tuin- bouw- bedr. (9)	Tuinb. open- grond bedr. (11)	Cham- pignon en ov. tb.bedr. (3)	To- taal (100)
Aantal voor de invest.	13040	1620	700	430	4530	1340	640	22300
Aantal na de invest.	13898	1112	602	189	4599	1312	588	22300
%	62	5	3	1	21	6	2	100

Daarnaast is door de investeringen, die vaak een uitbreiding van de produktie in één tak tot gevolg hadden, de verdeling naar bedrijfstype gewijzigd (tabel 2.4). Het aandeel van de melkveebedrijven steeg van 58% voor de investering tot 62% na de investering. De "nieuwe" melkveebedrijven waren voordien hoofdzakelijk intensieve veehouderij- en overige veehouderijbedrijven.

2.5 De produktie-omvang van de bedrijven.

Bij de indiening van het ontwikkelingsplan was 54% van de bedrijven kleiner dan 180 sbe. Dit betrof de z.g. middenbedrijven en een klein aantal kleine bedrijven. Van alle plannen had slechts 3% betrekking op een bedrijf van minder dan 90 sbe. Daarbij dient bedacht te worden dat in de looptijd van de regeling de minimum-omvang van een bedrijf met het oog op inkomensverwerving belangrijk is toegenomen. Dit kan geïllustreerd worden met de verschuiving van de grens van bedrijven die voldoende werkgelegenheid bieden voor één man. Bij de start van de regeling in 1972/73 hanteerde het LEI hiervoor een grenswaarde van 108 sbe, in 1983/84 was deze opgelopen tot 158 sbe.

Met wijziging van de sbe normen bij de vergelijkingen in de tijd is geen rekening gehouden. Uitgegaan is van in betreffende jaren gebruikelijke sbe-normen.

Tabel 2.5 Percentage bedrijven met goedgekeurd plan naar bedrijfsomvang bij de aanvraag.

Goedkeurings- jaar	Bedrijfsomvang							Totaal
	Tot 90 sbe	90- 120 sbe	120- 150 sbe	150- 180 sbe	180- 250 sbe	250- 350 sbe	350 e.m. sbe	
1973	2	15	26	23	22	8	4	100
1974	3	12	21	21	25	11	7	100
1975	2	10	20	18	25	13	12	100
1976	3	12	21	18	24	12	10	100
1977	3	11	20	18	23	14	11	100
1978	4	11	20	18	25	12	10	100
1979	5	13	23	20	26	7	6	100
1980	3	11	19	19	27	12	9	100
1981	4	9	17	15	29	14	12	100
1982	2	9	14	18	28	15	14	100
1983	2	8	14	19	31	16	10	100
1984	4	10	14	16	26	17	13	100
Gemiddeld	3	11	21	19	25	12	9	100
Ter vergelijking:								
Hoofdberoepsbedrijven volgens de landbouwtelling (%)								
1973	40	17	14	9	12	5	3	100
1984	26	11	10	10	19	14	10	100
Aantal	720	2520	4740	4100	5590	2590	2040	22300

Een belangrijk deel (21%) van de bedrijven had vóór de investering een omvang van meer dan 250 sbe. Deze bedrijven boden deels al werk aan twee of meer arbeidskrachten. 9% van de aanvragers had zelfs een bedrijf met meer dan 350 sbe.

Tijdens de looptijd van de regeling gingen tot 1979 steeds meer grote bedrijven een beroep op de rentesubsidieregeling doen. Aanvankelijk was slechts 1/3 groter dan 180 sbe, vanaf 1981 is evenwel meer dan de helft (+ 56%) groter dan 180 sbe. In 1978 was dat bijna twee derde. In 1979 en 1980 liep als gevolg van de beperking van het subsidiabel leningsbedrag het aandeel van de grote bedrijven weer terug. Dat van de bedrijven met 350 sbe en meer is echter sindsdien steeds toegenomen. In 1980 was dit aandeel 13%. Deze laatste verschuiving ging niet ten koste van de kleinste bedrijven maar van die uit de middengroep van 90 - 180 sbe.

De glastuinbouwbedrijven met een goedgekeurd plan waren veelal belangrijk groter dan het gemiddelde bedrijf met een ontwikkelingsplan. Bijna 60% van deze bedrijven was groter dan 180 sbe waaronder 16% die zelfs groter was dan 350 sbe.

Daarentegen hadden de melkveebedrijven veelal een omvang van minder dan 180 sbe (65%), waaronder veel bedrijven met minder dan 120 sbe (18%).

2.6 Bedrijfsoppervlakte

Van de rentesubsidiebedrijven met melkkoeien had 43% een oppervlakte van minder dan 20 ha, waaronder 19% met zelfs minder dan 15 ha. Van 37% van de bedrijven met een ontwikkelingsplan lag de oppervlakte tussen 20 en 30 ha en 20% had men een oppervlakte van meer dan 30 ha.

In vergelijking met de totale groep van melkveebedrijven in 1973 zijn het vooral de bedrijven met een wat grotere oppervlakte geweest die een ontwikkelingsplan indienden. In dat jaar was 54% van alle melkveebedrijven kleiner dan 15 ha. De categorie met meer dan 30 ha was slechts 8% van het totaal aantal.

3. De ontwikkelingsplannen

3.1 De investeringsobjecten

De opgestelde plannen omvatten niet alleen de subsidiabele objecten, maar ook de niet subsidiabele investeringen, (o.a. de in tabel 3.1 genoemde "overige investeringen").

Voor de beoordeling van de aanvraag moet men inzicht geven in het totaal van de voorgenomen investeringen om na te kunnen gaan of hiermee het moderniseringsdoel bereikt kan worden en of er voor het geheel van deze investeringen een passende financiering is.

In één investeringsplan kunnen dus meerdere investeringsobjecten voorkomen.

De voornaamste investeringsobjecten waren in de sector Landbouw: de bouw van rundveestallen (bij 91% van de ingediende plannen in deze sector), aankoop melkkoeien (bij 81%) en aankoop werktuigen en machines (bij 86%). In de sector Tuinbouw betrof dit de bouw van glasopstanden (bij 67%) en de aankoop van werktuigen en machines (bij 44%).

3.2 Grondaankoop

In 438 plannen was in de sector Landbouw de aankoop van in totaal 2296 ha niet reeds gepachte grond opgenomen of wel 5.20 ha per bedrijf. In de sector Tuinbouw ging het om een oppervlakte van 359 ha in 201 plannen, dus 1.80 ha per bedrijf. Deze grondaankopen zijn niet gesubsidieerd.

Door de aankoop van deze grond zijn niet alle bedrijven met dezelfde oppervlakte uitgebreid, omdat tegelijkertijd pachtgrond kan zijn afgestoten of grond in eigendom kan zijn verkocht. De grondaankoop bij bedrijfsverplaatsing is in deze cijfers niet opgenomen.

3.3 Bouw rundveestallen

Bij ruim 14400 plannen is de bouw van rundveestallen (hoofdzakelijk ligboxenstallen) opgenomen. Deze zijn bestemd voor bijna één miljoen (998000) grootvee-eenheden, met een gemiddelde stalgrootte van 70 gve.

De bouw van de stallen zou tevens gepaard gaan met een sterke uitbreiding van het aantal melkkoeien.

Tabel 3.1 Aantal en percentage bedrijven waarop in het kader van het ontwikkelingsplan investeringen zijn verricht in de periode 1972- 1984

Investerings- categorie	Landbouw		Tuinbouw		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Ontwikkelingsin- vesteringen voor:						
Bedr.verplaatsing (= aankoop land/ geb.+ overname)						
Bouw rundv.stallen	14453	91	-	-	14453	64
Bouw vark.stallen	569	4	-	-	569	3
Bouw glasopstanden	-	-	4346	67	4346	19
Opslagruimte	940	6	1817	28	2757	12
Fruitkoelhuis	-	-	98	2	98	0
Champignoncellen	-	-	128	2	128	0
Herinrichting/ onderh. gebouwen						
Ov.bedr.gebouwen	1119	7	1108	17	2227	10
Werkten machines	13596	86	2845	44	16441	74
Aankoop melk- en kalkoeien						
Aankoop varkens	1041	7	-	-	1041	5
Aankoop overig vee	209	1	-	-	209	1
Aanleg/uitbr.verwar- ming (zonder bouw glasopstanden)						
Aanleg boomgaard	-	-	215	3	215	1
Plantgoed	-	-	536	8	536	2
Gronduitbreiding	438	3	201	3	639	3
Aank.bestaaende geb.	71	0	25	-	96	0
Grondverb./erfverh./ kavelwegen	982	6	1078	17	2060	9
Overige investeringen:						
Aankoop reeds ge- pacht (land en/of gebouwen)						
Overn.:aandelen enz.	403	3	48	1	451	2
Woning	1188	8	319	5	1507	7
Bedrijfsgeid	14488	92	4829	74	19317	87
Herfinanciering						
kortl. schulden	1448	9	329	5	1777	8
Tot.aantal plannen	15800	-	6500	-	22300	-

Tabel 3.2 Aantal te bouwen stallen op ontwikkelingsbedrijven, capaciteit en geplande uitbreiding aantal melkkoeien

Jaar	Gebouwde rund veestallen		Gemiddelde capaciteit in gve	Uitbreiding aantal melk- koeien per bedrijf in %
	aantal	%		
1973	1.534	11	66	71
1974	1.613	11	71	68
1975	1.183	8	72	63
1976	1.408	10	70	60
1977	1.592	11	71	55
1978	1.887	13	69	54
1979	2.375	17	69	55
1980	1.062	7	69	58
1981	457	3	70	59
1982	445	3	70	59
1983	600	4	75	32
1984	297	2	69	35
Totaal	14.453	100	70	59

3.4 Uitbreiding aantal melkkoeien

Het gemiddelde aantal melkkoeien bedroeg, op de bedrijven waar een stal zou worden gebouwd, voor de investering 39 en na de investering 62; een geplande uitbreiding derhalve van 59%.

De stijging van het aantal gve bedroeg echter maar 50%. Hetgeen veroorzaakt wordt door een daling van het aantal stuks jongvee van 76 per 100 melkkoeien vóór de investering tot 56 stuks na de investering.

Uit tabel 3.2 blijkt dat de procentuele uitbreiding vanaf het eerste jaar daalt t/m 1978 om daarna geleidelijk weer te stijgen t/m 1982. Het niveau van de eerste vier jaren is echter niet meer bereikt.

In de laatste twee jaar is een sterke daling van de uitbreiding te constateren. De superheffing zal hierop uiteraard zijn invloed al gehad hebben.

De gemiddelde uitbreiding zou volgens de plannen tot een toeneming met in totaal 330.000 koeien leiden. In de periode 1972-1984 is de Nederlandse melkveestapel met in totaal 572.000 melk- en kalfkoeien toegenomen. De in de goedgekeurde ontwikkelingsplannen voorziene uitbreiding van de melkveestapel omvat dus ca. 58% van deze netto-groei.

Uit tabel 3.3 blijkt dat er volgens de plannen een belangrijke verschuiving zou plaatsvinden in de verdeling van het aantal melkkoeien over de diverse grootteklassen.

Tabel 3.3 Plannen waarin de bouw van een rundveestal is opgenomen ingedeeld naar aantal melkkoeien voor en na de investering (%)

Aantal melkkoeien per bedrijf	Voor de investering	Na de geplande investering
0 - 30	25	-
30 - 50	53	21
50 - 75	19	57
75 - 100	2	15
100 - 150	1	6
150 en meer	-	1
Totaal	100	100

Voor de investering had 78% van de bedrijven minder dan 50 melkkoeien. Na de investering zou de situatie praktisch omgekeerd zijn; 79% heeft er 50 melkkoeien of meer.

3.5 Bouw glasopstanden

In de sector tuinbouw is de bouw van glasopstanden het voornaamste subsidiabel leningsobject. De volgens de plannen te

Tabel 3.4 Oppervlakte glas gemiddeld per bedrijf volgens de ontwikkelingsplannen (aantal plannen 4.346)

Jaar	Totaal te bouwen (in ha)	Opp. in m ² per bedrijf			% vervanging en uitbr.			
		vóór de invest.	te bouwen	na de invest.	v/d geb.opp verv. uitbr.	v/d best.opp verv. uitbr.		
1973	58	7.635	3.420	8.610	72	28	32	13
1974	170	8.525	3.950	9.660	71	29	33	13
1975	173	8.645	4.020	9.410	81	19	38	9
1976	222	8.430	4.370	9.320	80	20	41	11
1977	311	8.205	4.610	9.160	79	21	44	12
1978	297	7.380	4.290	8.380	77	23	45	13
1979	253	6.140	4.020	7.480	67	33	44	22
1980	98	6.830	4.020	8.110	68	32	40	19
1981	61	7.500	3.880	8.600	71	29	37	15
1982	53	7.300	3.600	8.200	75	25	37	13
1983	39	7.400	3.420	8.000	83	17	38	8
1984	55	6.500	3.840	7.600	72	28	42	17
Tot./gem.	1.790	7.650	4.120	8.675	75	25	41	13

bouwen oppervlakte is 1790 ha en had betrekking op 4346 plannen. De gemiddelde te bouwen oppervlakte per bedrijf bedroeg ruim 4100 m², variërend van 3400 m² in 1973 tot 4600 m² in 1977.

Van de te bouwen oppervlakte is 75% bestemd voor vervanging (1.346 ha) en 25% voor uitbreiding (444 ha).

In de periode 1972-1984 is de oppervlakte staand glas met ca. 1500 ha toegenomen. De in de goedgekeurde ontwikkelingsplannen voorgenomen uitbreiding maakt hiervan 30% uit.

Bij realisering van deze plannen zou 41% van de bestaande oppervlakte glas worden vervangen door nieuwbouw (+ 3000 m²) en zou de bestaande oppervlakte uitgebreid worden met 13% (+ 1000 m²).

3.6 Overige investeringen in de tuinbouw

In 215 plannen is een investering voor de uitbreiding of vervanging van een boomgaard opgenomen. Deze had betrekking op 820 ha ofwel 3,80 ha per bedrijf. Van de totale aanplant van appels en peren in de periode 1972-1984 - 8600 ha - kwam ca. 10% voor rekening van de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan.

In 130 plannen is de bouw van champignoncellen opgenomen. De te bouwen oppervlakte bedroeg ruim 109000 m² of gemiddeld 840 m² per bedrijf. Van de gebouwde oppervlakte zou twee derde deel bestemd zijn voor vervanging en een derde deel voor uitbreiding. De gemiddelde oppervlakte voor de investering was 1070 m² en zou na de investering 1350 m² bedragen, derhalve een uitbreiding van 280 m² of ruim 25%.

4. De investeringsbedragen

4.1 Overzicht totale vermogensbehoefte

De totale vermogensbehoefte van de 22.300 opgestelde plannen bedroeg ruim 7,8 miljard gulden. Hiervan had 5,7 miljard gulden (72%) betrekking op de sector Landbouw en 2,1 miljard gulden (28%) op de sector Tuinbouw.

Tabel 4.1 Het bedrag van de investeringen in samenhang met het ontwikkelingsplan (in miljoenen guldens).

Investeringscategorie	Landbouw		Tuinbouw		Totaal	
	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%
Ontwikkelingsinvest.:						
Bedrijfsverplaatsing						
(= aankoop land/ geb. + overname)	208	4	60	3	268	3
Bouw rundveestallen	2946	52	-	-	2946	38
Bouw glasopstanden	-	-	1148	53	1148	15
Opslagruimte	108	2	216	10	324	4
Ov. bedrijfsgebouwen	157	3	103	5	260	3
Werktuigen en machines	515	9	117	5	632	8
Aankoop melkkoeien	545	9	-	-	545	7
Aanleg verwarming						
(zonder bouw glasopstanden)	-	-	35	2	35	2
Fruitkoelhuis	-	-	14	1	14	
Champignoncellen	-	-	35	2	35	
Aanleg boomgaard	-	-	27	1	27	2
Plantgoed	-	-	24	1	24	
Overige bedrijfs- ontwikkeling						
	140	2	48	2	188	
Totale ontwikkeling	4619	81	1827	85	6446	82
Overige investeringen:						
Aank. gepachte grond	71	1	10	0	81	1
Overname aandelen enz.	66	1	10	1	76	1
Woning	185	3	45	2	230	3
Bedrijfsgeld	681	13	249	11	930	12
Herfin. kortl. schulden	57	1	17	1	74	1
Totaal overige invest.	1060	19	331	15	1391	18
Totaal	5679	100	2158	100	7837	100

Niet alleen naar aantal, ook naar investeringsbedragen waren de bouw van rundveestallen, de bouw van glasopstanden, de aankoop melkkoeien en van werktuigen en machines de voornaamste investeringsobjecten.

4.2 Vermogensbehoefte per jaar en per ingediend plan

Over de gehele rentesubsidieperiode waren de jaren '78 en '79 de jaren met de hoogste totale vermogensbehoefte (zie tabel 4.2). In deze tabel is o.a. het bedrag van de herfinanciering niet opgenomen.

Tabel 4.2 Totale en gemiddelde vermogensbehoefte voor investeringsplannen per sector

Jaar	Totaal bedrag (in miljoenen guldens)			Gemiddeld per bedrijf (in guldens)		
	landbouw	tuinbouw	totaal	landbouw	tuinbouw	totaal
1973	339	51	390	213.000	204.000	212.000
1974	435	157	592	249.000	241.000	247.000
1975	379	142	521	291.000	200.000	282.000
1976	493	200	693	321.000	300.000	314.000
1977	656	383	1.039	357.000	374.000	363.000
1978	823	376	1.199	406.000	373.000	395.000
1979	1.091	338	1.429	430.000	378.000	416.000
1980	527	155	682	458.000	339.000	425.000
1981	215	99	314	430.000	322.000	393.000
1982	212	91	303	423.000	350.000	398.000
1983	289	63	352	409.000	327.000	392.000
1984	156	91	247	430.000	375.000	407.000
Tot./gem.	5.615	2.146	7.761	355.000	330.000	348.000

Het gemiddelde investeringsbedrag per goedgekeurd plan liep op van f 212.000,- in 1973 tot f 425.000,- in 1980. Vervolgens daalde dit bedrag tot rond de f 395.000,- in de jaren 81 t/m 83, en steeg in '84 weer tot even boven de f 400.000,-.

Over de gehele periode lag de gemiddelde vermogensbehoefte van de plannen in de sector Landbouw op f 355.000,-; en in de sector Tuinbouw op f 330.000,-. Uit de toeneming per investeringscategorie blijkt dat volume- en prijsontwikkeling hebben bijgedragen tot de grotere vermogensbehoefte per bedrijf.

In de sector Landbouw bleef het aantal plannen met de bouw van rundveestallen op een hoog niveau (zie tabel 4.3). De bouwkosten van de stal waren echter in 1980 ten opzichte van 1973 per gve gestegen met bijna 90%, terwijl de te bouwen stalgrootte

Tabel 4.3 Gemiddeld bedrag en aantal van de plannen met enkele investeringscategorieën:

Investerings- categorieën	Gemid. bedrag per bedrijf waarop de in- vest. heeft plaats- gevonden (x f 1.000,-)					Percentage met de investeringscat. van het totaalaan- getal plannen				
	'73	'76	'79	'82	to-	'73	'76	'79	'82	to-
	t/m	t/m	t/m	t/m	taal	t/m	t/m	t/m	t/m	taal
	'75	'78	'81	'84		'75	'78	'81	'84	
Sector Landbouw										
- Bouw rundvee- stallen	155	205	251	235	205	93	89	93	85	91
- Aankoop melk- en kalkoeien	40	39	44	54	42	88	78	82	74	81
- Aankoop landbouw- werktuigen	31	42	39	39	38	76	89	92	88	86
- Bedrijfsverplaat- sing	415	434	284	252	360	2	4	5	4	4
- Bedrijfsgeld	14	48	65	68	47	77	97	99	99	92
- Bouw woning	95	146	190	188	156	5	7	10	8	8
Sector Tuinbouw										
- Bouw glasopstanden	208	280	279	296	264	71	69	62	58	67
- Aanleg verwarming	109	126	122	144	119	10	3	2	6	5
- Aankoop landbouw- werktuigen en machines	39	44	36	50	41	49	41	44	42	44
- Bedrijfsverplaat- sing	450	555	315	418	457	1	2	2	2	2
- Bedrijfsgeld	50	78	88	80	74	50	78	88	80	74
- Woning	98	143	158	153	142	3	6	6	3	5

praktisch gelijk bleef (+ 70 gve). Deze stijging werd veroorzaakt door inflatie en door het uitgebreidere wensenpakket van ondernemer met betrekking tot inrichting en uitvoering van de stal.

Ook in de sector Tuinbouw hebben de meeste investeringscategorieën bijgedragen tot een grotere vermogensbehoefte per bedrijf.

De bouwkosten incl. eventuele aanleg of uitbreiding verwarming, bedroegen in 1973 f 54/m² en stegen tot + f 80/m² in de jaren 1982/84 door de inflatie en een ander eisenpakket. Tevens steeg de te bouwen oppervlakte glas per bedrijf van 3420 m² in 1973 tot 4610 m² in 1977, maar daalde vervolgens weer tot 3840 m² in 1984.

Tabel 4.4 De gemiddelde bouwkosten voor de rundveestallen in
gulden per gve

Jaar	Gem. stal- capaciteit (in gve)	Bouwkosten per gve	
		bedrag	index 1973 = 100
1973	66	2.040	100
1974	71	2.140	105
1975	72	2.630	129
1976	70	2.730	134
1977	77	2.800	138
1978	69	3.260	160
1979	69	3.570	176
1980	69	3.850	189
1981	70	3.470	170
1982	70	3.260	160
1983	75	3.230	159
1984	69	3.300	163
Gemiddeld	70	2.950	145

5. De financiering van de ontwikkelingsplannen

5.1 De financiering

Ruim 80% van het benodigde kapitaal is gefinancierd door middel van leningen. Hieronder was 10% met een garantie van het Borgstellingsfonds.

Tabel 5.1 De verdeling van de financieringsmiddelen per sector

Financierings- middelen	Landbouw %	Tuinbouw %	Totaal (in mln. gulden)
Eigen middelen	15	18	1.235
Schenken/subsidie	2	-	105
Leningen (zonder B.F. garantie)	74	72	5.793
Leningen (met B.F. garantie)	9	10	704
Totaal in %	100	100	-
in milj. gulden	5.679	2.158	7.837

5.2 Rentesubsidie en garantie Borgstellingsfonds voor de landbouw

In totaal is over de in het onderzoek betrokken periode door bijna een kwart (24%) van de aanvragers voor de financiering van plannen een beroep gedaan op een garantie van het Borgstellingsfonds voor de landbouw. In de beginjaren werd zo'n beroep vaker gedaan dan in de latere jaren.

Het aandeel van 40 à 45% in de beginjaren liep terug tot 12% in 1980, om daarna weer te stijgen tot 23 en 18% in respectievelijk 1983 en 1984. De stijging van de laatste jaren zal o.a. verband houden met de daling van de onderpandswaarde voor zekerheidsstelling (onroerende goederen) en een terughoudender beleid van de banken.

Over de gehele periode bedroeg de totale garantie (= bruto-garantie minus herfinanciering bestaande garanties) f 704 miljoen. (72% sector landbouw en 28% sector tuinbouw). Ze had betrekking op ± 5300 goedgekeurde aanvragen.

De gemiddelde garantie is f 132.000,- (sector landbouw f 137.000,- en sector tuinbouw f 121.000,-). De laatste jaren ('82 t/m '84) bedroeg dit gemiddelde f 159.000,-.

Tabel 5.2 Goedgekeurde aanvragen per jaar en per sector, tevens ingedeeld naar aanvragen met een garantie van het Borgstellingsfonds voor de landbouw

Jaar	Totaalaantal aanvragen	Waarvan (%) met borgstelling		
		landb.	tuinb.	totaal
1973	1.842	45	43	45
1974	2.398	38	45	40
1975	1.847	38	37	38
1976	2.204	27	35	29
1977	2.860	17	22	19
1978	3.035	13	17	14
1979	3.434	12	14	13
1980	1.605	11	15	12
1981	808	14	19	16
1982	761	19	30	22
1983	899	21	30	23
1984	607	6	35	18
<hr/>				
%		23	26	24
Totaalaantal 22.300		3.631	1.712	5.343

Tabel 5.3 De procentuele verdeling van de goedgekeurde rentesubsidie-aanvragen naar leeftijd van de aanvrager en naar verlening van garantie door het Borgstellingsfonds

Leeftijdsgroep	Met garantie B.F.			Zonder garantie B.F.		
	landb.	tuinb.	totaal	landb.	tuinb.	totaal
- jonger dan 35 jaar	40	42	40	22	26	23
- 35-45 "	31	34	32	30	38	32
- 45-55 "	20	17	19	29	25	28
- 55 jaar en ouder	9	7	9	19	11	17
<hr/>						
Totaal %	100	100	100	100	100	100
Aantal	3.631	1.712	5.343	12.169	4.788	16.957

De totale garantie van het Borgstellingsfonds (dus met en zonder rentesubsidie) omvat in dezelfde periode 1.575 miljoen. De netto garantie van de combinatie borgstellingen en rentesubsidie vormt dus 45% van de totale garantie die het Borgstellingsfonds voor de Landbouw in de desbetreffende periode verleende.

5.3 Leeftijd en garantie van het Borgstellingsfonds

Uit tabel 5.3 blijkt dat bij rentesubsidie-aanvragen gecombineerd met een garantieaanvraag bij het Borgstellingsfonds meer jongere ondernemers zijn dan bij de aanvragen zonder deze garantie. De leeftijdsgroep van 45 jaar en ouder geeft een tegenovergesteld beeld te zien; met garantie is deze groep met 28% vertegenwoordigd en zonder garantie met 45%.

5.4 Subsidiabele leningsbedragen

Met de uitvoering van de investeringen ging een vermogensbehoefte van 7,8 miljard gulden gepaard. Van dit bedrag leende men 6,2 miljard. Het leningsbedrag waarover rentesubsidie is verleend bedroeg 3,9 miljard gulden. Hiervan had 69% betrekking op de sector landbouw en 31% op de sector tuinbouw.

Tabel 5.4 Subsidiabele leningsbedragen in miljoenen gulden per jaar en naar procentueel aandeel in sector landbouw en tuinbouw

Jaar	Totaal bedrag in mln. gulden	In % waarvan voor	
		landbouw	tuinbouw
1973	245	84	16
1974	416	72	28
1975	362	70	30
1976	457	68	32
1977	636	60	40
1978	638	63	37
1979	502	76	24
1980	230	76	24
1981	110	67	33
1982	104	69	31
1983	135	81	19
1984	91	64	36
Totaal	3.926	69	31

5.5 Gemiddeld subsidiabel leningsbedrag

Het gemiddeld subsidiabel leningsbedrag is vanaf het begin tot 1977 regelmatig toegenomen en daarna gedaald, zowel in de sector landbouw als in de sector tuinbouw. Deze daling is het gevolg van de verlaging van het maximaal leningsbedrag in 1978 van f 300.000,- naar f 180.000,- door het Bestuur van het Ontwikkelings en Saneringsfonds. (Zie 1.2 uitvoeringsbepalingen)

De stijging na 1981 hield onder andere verband met de verhoging van het maximale subsidiabele leningsbedrag in 1982 tot f 200.000,-

Tabel 5.5 Gemiddelde subsidiabele leningsbedragen

Jaar	Bedrag per aanvraag			Index 1973 = 100		
	landbouw	tuinbouw	totaal	landb.	tuinb.	totaal
1973	130.000	150.000	132.000	100	100	100
1974	171.000	180.000	174.000	132	120	131
1975	195.000	198.000	196.000	151	132	148
1976	203.000	218.000	207.000	156	145	157
1977	207.000	250.000	222.000	159	167	168
1978	199.000	232.000	210.000	154	155	159
1979	151.000	131.000	146.000	116	87	110
1980	152.000	122.000	143.000	117	81	108
1981	146.000	120.000	136.000	113	80	103
1982	143.000	176.000	137.000	110	84	103
1983	155.000	132.000	150.000	120	88	113
1984	159.000	136.000	149.000	123	91	113
Gemid.	172.000	185.000	176.000	133	123	132

5.6 Subsidiabele leningsbedragen per sector en per regio

Het aandeel van de sector Landbouw in het subsidiabele leningsbedrag bedraagt 69% en van de sector Tuinbouw 31% (zie tabellen 5.4 en 5.6).

Evenals in het aantal aanvragen doen zich in de subsidiabele leningsbedragen grote regionale verschillen voor.

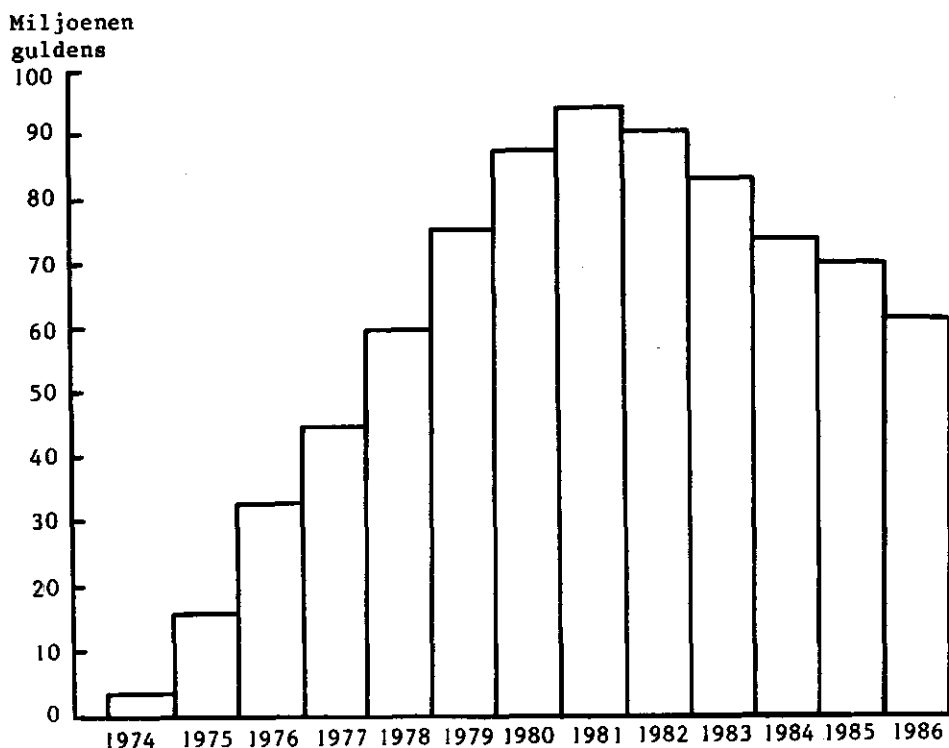
De provincie Zuid-Holland heeft het grootste aandeel (21%). In Friesland, Gelderland, Noord-Holland en Noord-Brabant ligt het percentage tussen de 10 en 15%. De overige provincies hebben een percentage van 5 of minder.

5.7 Betaald bedrag aan rentesubsidie

Het totaal uitgekeerde bedrag bedroeg tot en met 1984 ruim 678 miljoen gulden. Het jaarlijks betaalde bedrag was in 1981 het hoogst; te weten 96 miljoen gulden. Het bedrag per aanvrager verschilt sterk; gemiddeld per jaar ontvangt men ca. 5000 gulden aan rentesubsidie. De daling van de laatste twee jaar is onder andere veroorzaakt door de sterke daling van het aantal goedgekeurde aanvragen in de jaren 1980 t/m 1984. (Zie figuur 5.1).

Uit tabel 5.7 blijkt dat inmiddels aan de provincie Zuid-Holland het hoogste bedrag is uitgekeerd namelijk 21% van het totaal uitbetaalde bedrag. De provincies Friesland en Noord-Brabant volgen hierop met resp. 15 en 12%. Deze drie provincies hebben dan ook te zamen beslag gelegd op bijna de helft (48%) van het uitbetaalde bedrag.

Figuur 5.1 Het jaarlijks uitbetaalde bedrag aan rentesubsidie

Tabel 5.6 Totale en gemiddelde subsidiabele leningsbedragen per sector

Provincie	Totaal (in milj. guldens)				Gemiddelde per bedrijf (x f 1.000,-)		
	landb.	tuinb.	totaal	%	landb.	tuinb.	totaal
Groningen	118	8	126	3	208	167	205
Friesland	542	4	546	14	211	190	210
Drenthe	176	12	188	5	175	176	175
Overijssel	434	3	437	11	153	120	152
Flevoland	46	13	59	2	187	146	176
Gelderland	418	65	483	12	164	138	160
Utrecht	144	22	166	4	182	206	185
Noord-Holland	154	225	379	10	175	175	175
Zuid-Holland	188	660	848	21	184	206	201
Zeeland	16	12	28	1	140	117	129
Noord-Brabant	382	73	455	12	152	156	153
Limburg	106	105	211	5	153	172	162
Totaal/gem.	2.724	1.202	3.926	100	172	185	176

Tabel 5.7 Het i.v.m. rentesubsidie uitbetaalde bedrag in de periode 1974 - 1984

Provincie:	In miljoenen guldens	In % van het totaal
Groningen	24,0	3
Friesland	101,4	15
Drenthe	30,3	5
Overijssel	74,6	11
Flevoland	10,4	2
Gelderland	79,8	11
Utrecht	31,6	4
Noord-Holland	65,9	10
Zuid-Holland	142,2	21
Zeeland	3,5	1
Noord-Brabant	82,3	12
Limburg	32,2	5
Totaal	678,2	100

6. De investeringsactiviteit op de rentesubsidiebedrijven vergeleken met die in de gehele land- en tuinbouw

6.1 Inleiding

De investeringen zijn in de land- en tuinbouw in de jaren zeventig sterk toegenomen. In 1960 beliepen de bruto-investeringen in de landbouw, dit is inclusief bosbouw en visserij, nog slechts 384 miljoen gulden. Aan het einde van de jaren zestig werd op de landbouwbedrijven voor ruim 1,4 miljard geïnvesteerd. Nadien is dit bedrag verder toegenomen. Deze toeneming hangt nauw samen met de structurele ontwikkeling in de land- en tuinbouw waarbij een schaalvergroting is opgetreden en arbeidskrachten werden vervangen door machines. De investeringsactiviteit is bovendien gestimuleerd door de rentesubsidie. Naast de rentesubsidie zullen ook andere belangrijke overheidsmaatregelen de investeringen hebben beïnvloed; zoals de steunverlening in 1975 aan Particulier Cultuurtechnisch werken (241 miljoen steun op een investeringsbedrag van 540 miljoen), - de invoering van de WIR-premie in 1978 als gevolg waarvan per jaar tussen 600 en 900 miljoen gulden naar de agrarische bedrijven toevloede en - de invoering in 1981 van het Sectorprogramma Glastuinbouw waarbij voor energiebesparende investeringen 300 miljoen gulden beschikbaar werd gesteld.

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe de investeringen in het kader van de ontwikkelingsplannen zich verhouden tot de totale investeringen op de land- en tuinbouwbedrijven. Het gaat bij dat laatste om de bruto-investeringen. De investeringen buiten het bedrijf zoals in de woning van de ondernemer en de beleggingen zijn daarbij niet meegenomen.

6.2 Investeringsbedragen in de landbouw

Uit tabel 6.1 blijkt dat in de periode 73 t/m 83 gemiddeld 16% van de investeringen in de landbouw heeft plaatsgevonden in het kader van de ontwikkelingsplannen op rentesubsidiebedrijven. Dit aandeel komt vrijwel overeen met het aandeel van deze bedrijven in de produktie-omvang, dat ca. 18% van de totale akkerbouw- en veehouderijsector bedroeg.

De grootste investeringsactiviteit had op alle bedrijven plaats in 79/80. Een kwart van het totale investeringsbedrag was toen afkomstig van de subsidiebedrijven. Vanaf 1980 daalde dit percentage tot 9 in 1983, waarbij ook de totale investeringsactiviteit is gedaald.

De relatieve daling van de investeringen met rentesubsidie zal een gevolg zijn van een zekere verzadiging. Een aanvrager kan

Tabel 6.1 Het bruto-investeringsbedrag in het kader van de ontwikkelingsplan van de landbouwbedrijven in % van het totaal op landbouwbedrijven in Nederland (bedragen in miljoen gulden)

Jaar	Alle landbouw- bedrijven in miljoen gulden	W.v. bij het ontwikkelingsplan in sector landbouw	
		in mln. gld.	in %
73/74	2260	339	15
74/75	1830	435	24
75/76	2950	379	13
76/77	3380	493	15
77/78	3230	656	20
78/79	3850	823	21
79/80	4290	1091	25
80/81	2870	527	18
81/82	2070	215	10
82/83	3190	212	7
83/84	3320	289	9
Totaal	33240	5459	16

Tabel 6.2 Het bruto-investeringsbedrag in het kader van het ontwikkelingsplan van de glastuinbouwbedrijven in % van het totale bruto-investeringsbedrag van glastuinbouwbedrijven in Nederland

Jaar	Alle glastuin- bouwbedrijven in miljoen gulden	W.v. in het kader van de ontwikke- lingsplannen met overwegend glastuinb.	
		(mln. gld.)	in % totaal glastuinb.
1973	546	42	8
1974	596	135	23
1975	586	121	21
1976	691	157	23
1977	943	272	29
1978	1154	299	26
1979	1210	265	22
1980	1055	110	10
1981	795	68	9
1982	850	71	8
1983	745	57	8
Totaal	9171	1597	17

namelijk slechts één keer voor een rentesubsidie in aanmerking komen.

De vermogensbehoefte voor stallenbouw met rentesubsidie bedroeg ruim 50% van de totale vermogensbehoefte van de investeringen met rentesubsidie in de sector landbouw.

Het totale aantal ligboxenstallen dat met rentesubsidie is gebouwd bedroeg plm. 14.300. In dezelfde periode zijn er ruim 3300 van deze stallen zonder subsidie gebouwd. Samen met de reeds aanwezige ligboxenstallen brengt dat het totaal in 1984 op 22.197. Bijna twee derde van dit totaalaantal is dus met rentesubsidie gebouwd.

Volgens de plannen van de aanvragers zouden er na de bouw van de boxenstallen op deze bedrijven 890.000 melk- en kalfkoeien worden gehouden. In 1984 waren er in Nederland ruim 2.5 miljoen melk- en kalfkoeien, dat wil zeggen dat hiervan + 35% gehuisvest werd in boxenstallen gebouwd met rentesubsidie.

6.3 Investeringsbedragen in de glastuinbouw

Omdat van de totale tuinbouwsector in Nederland wat betreft het investeringsbedrag geen goed beeld kan worden verkregen is alleen de glastuinbouw als vergelijkingsobject genomen. Uit tabel 6.2 blijkt dat hier in de periode 73 t/m 83 gemiddeld 17% van de investeringen heeft plaatsgevonden op de rentesubsidiebedrijven. Dit aandeel ligt belangrijk lager dan dat van de glastuinbouwproductie. Hiervan kwam 45% voor op bedrijven met een ontwikkelingsplan.

De grootste investeringsactiviteit op alle bedrijven had in het kader van het ontwikkelingsplan plaats in de jaren 78 t/m 80. Een kwart van het investeringsbedrag was toen afkomstig van de rentesubsidiebedrijven.

Evenals in de sector landbouw daalde dit percentage na 1980 en wel tot 8% in 1983. Ook hier zou van een zekere verzadiging kunnen worden gesproken.

De vermogensbehoefte voor de bouw van glasopstanden met rentesubsidie omvatte 53% van de totale vermogensbehoefte van de rentesubsidiebedrijven in de sector tuinbouw.

In de plannen is een te bouwen glasoppervlakte van 1790 ha opgenomen. Het totale glasareaal in Nederland bedroeg eind 1984 ruim 8800 ha. Globaal kan dus gesteld worden dat + 20% hiervan is gebouwd met rentesubsidie. Het aantal bedrijven dat de bouw van glasopstanden in de plannen heeft opgenomen bedroeg ruim 4300. In Nederland waren er in 1984 bijna 11.600 bedrijven met glas. Hieruit valt af te leiden dat 37% van deze bedrijven glas heeft gebouwd met rentesubsidie.

7. De ontwikkeling van de bedrijven met een ontwikkelingsplan in de periode 1971-1982

7.1 Inleiding

Van de bedrijven met een ontwikkelingsplan is nagegaan hoe de bedrijfsomvang, de bedrijfsoppervlakte en de arbeidsbezetting zich hebben ontwikkeld. Deze veranderingen konden worden gevolgd in de periode vóór het plan werd ingediend en na de goedkeuring van het plan. Als basisjaar voor deze vergelijking is gekozen 1971 en als laatste jaar 1982. Over deze periode konden 15.208 bedrijven worden gevolgd. Dit is 68% van het totaal aantal goedgekeurde aanvragen. Het volgen van de overige bedrijven leverde moeilijkheden op, omdat ze na 1971 waren ontstaan of door administratieve veranderingen een deel van de periode aan het oog werden onttrokken. Slechts een klein aantal bedrijven met ontwikkelingsplannen was door beëindiging niet te volgen.

7.2 De verandering van de bedrijfsomvang

Sinds de goedkeuring van de aanvraag is de bedrijfsomvang in sbe van 87% van de bedrijven vergroot. Ca. 10% van de bedrijven bleef ongeveer even groot en 3% werd verkleind. Het laatste kwam voornamelijk voor op reeds grote bedrijven.

Bij de aanvraag was ruim een derde van de bedrijven kleiner dan 150 sbe. In 1982 was nog slechts 5% van de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan kleiner dan 150 sbe. Het aandeel van de bedrijven met minstens 250 sbe nam toe van 21% tot 49%.

Van de bedrijven die vóór 1979 aan de uitvoering van het plan begonnen, was in 1982 een veel groter deel groter dan 250 sbe dan van de bedrijven die nadien aan de planuitvoering begonnen. Let men op het aandeel van de bedrijven die de grens van 350 sbe overschreden dan komen de bedrijven uit de eerste periode nog gunstiger naar voren. Opmerkelijk is dat van de bedrijven uit elke jaargang ca. 5% in 1982 kleiner is gebleven dan 150 sbe.

De rentesubsidiebedrijven zijn veel sterker gegroeid dan de overige Nederlandse landbouwbedrijven. Uit tabel 7.1 blijkt dat de rentesubsidiebedrijven gemiddeld 6,6% per jaar groeiden in de periode tot 1982. Per goedkeuringsjaar verschilt het groeipercantage afhankelijk van het tijdsverloop sinds de goedkeuring. Bij de jongste jaargangen houdt het hoge groeipercantage verband met ontwikkeling in het kader van het plan. Het gemiddelde groeipercantage van de groep als geheel, maar ook dat van de oudste jaargangen ligt meer dan 2 keer zo hoog als dat van alle Nederlandse gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven. In de periode 1975-1980 nam de produktie-omvang van deze bedrijven met gemiddeld 2,7% per jaar toe.

Tabel 7.1 De gemiddelde groei van de bedrijven in de periode vanaf 1971 tot de goedkeuring en vanaf de goedkeuring tot 1982

Goed- keurings- jaar	Gemiddeld aantal sbe:		Gemiddelde groei in % per jaar	
	bij goed- keuring	in 1982	vanaf goed- keuring tot 1982	vanaf 1971 tot goedkeuring
1973	178	290	5,6	5,4
1974	197	306	5,7	5,1
1975	223	328	5,7	6,1
1976	214	307	6,2	5,8
1977	223	304	6,4	5,4
1978	205	276	7,8	4,5
1979	185	248	10,0	4,5
1980	201	251	12,0	4,1
1981	214	260	21,0	4,7
1982	220	223	-	4,6
1983	220	216	-	-
Totaal	205	281	6,6	5,1

Bij de rentesubsidiebedrijven kwam de grootste groei voor op bedrijven die aanvankelijk tot de middengroep behoorden. Zowel de kleinste als de grootste bedrijven hadden een wat geringere ge-

Tabel 7.2 Ontwikkeling van de produktie-omvang naar bedrijfstype sinds de goedkeuring

Bedrijfstype	Gemiddelde omvang		Groei van produktie per jaar
	bij goed- keuring	in 1982	
Melkveebedrijven	167	252	8,6 %
Int. veehouderijbedrijven	194	240	4,4 %
Ov. veehouderijbedrijven	186	261	7,0 %
Akkerbouwbedrijven	255	302	2,2 %
Glastuinbouwbedrijven	301	416	6,7 %
Ov. tuinbouwbedrijven	290	323	2,1 %
Gecombineerde bedrijven	221	288	5,8 %
Gemiddeld	205	286	6,6 %

middelste groei. Zo groeiden bedrijven met minder dan 90 sbe gemiddeld na de goedkeuring tot 1982 met 34%, die van 90 t/m 130 sbe groeiden met 43%, die van 130-250 sbe gemiddeld 41% en die daarboven aflopend van 36% voor bedrijven met 250-350 sbe, 32% voor bedrijven met 350-500 sbe en 26% voor de bedrijven met meer dan 500 sbe.

Dooreengenoemen was de groei het grootst bij de melkvee-bedrijven en het kleinst bij de tuinbouwbedrijven met overwegend opengrondsteelten. Blijkbaar houdt dit verschil in bedrijfsontwikkeling verband met de groei van de sectoren. Aan de ene kant staan de expansieve melkveehouderij en ook de glastuinbouw, aan de andere kant ziet men de geringe groei dan wel stagnatie in de sterk aan de grond gebonden produktiesectoren als de akkerbouw en de opengrondtuinbouw waarbij de fruitteelt zelfs in omvang is verminderd.

Is de groei van de produktie-omvang door uitvoering van de plannen versneld?

De sterkste groei treedt op in de beginperiode van de planuitvoering. Dit is ook wel te verwachten omdat in de regeling is bepaald dat het moderniseringsdoel binnen 3 jaar diende te zijn bereikt. De gemiddelde groei per bedrijf over de eerste drie jaren na goedkeuring van het plan bedroeg 27%; dat is dus 8,3% per jaar.

In vergelijking daarmee is er vóór de planuitvoering een lager groeitempo. Gemiddeld nam de produktie-omvang toen met 5,1% per jaar toe. In de praktijk vroeg de volgens het plan beoogde uitbreiding van de produktiecapaciteit in het algemeen minder tijd dan de drie jaren die daarvoor in overleg met de banken formeel was uitgetrokken. Na twee jaar was het streefdoel vaak

Tabel 7.3 Percentage bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan naar bedrijfsomvang in 1971 en naar bedrijfsomvang in 1982

Omvang in 1971	Aantal sbe per bedrijf in 1982								
	tot 90	90- 150	150- 180	180- 250	250- 350	350- 500	500 e.m.	aantal	totaal %
tot 90 sbe	6	12	33	35	11	2	1	100	2137
90-150 "	1	3	20	50	21	4	1	100	5161
150-180 "	1	1	7	35	40	11	3	100	4257
180-250 "	1	1	2	18	40	28	10	100	2215
250-350 "	1	-	1	7	28	35	28	100	982
350-500 "	1			2	9	35	53	100	332
500 e.m. "					5	14	81	100	124
Totaal "	2	3	14	35	28	12	6	100	15208

gehaald of gepasseerd. Na die twee jaar hadden de bedrijven uit alle aanvraagjaren een groei van gemiddeld ca. 3% per jaar. Dus minder dan vóór de planuitvoering. Vóór de planuitvoering heeft een deel van de bedrijven een z.g. aanloopontwikkeling gekend. Zij bereikten daardoor een stadium van waaruit de explosieve groei in het kader van het ontwikkelingsplan is gerealiseerd.

Per saldo is de bedrijfsgrootte van veel bedrijven in de periode van 11 jaar sterk veranderd. De uitvoering van een plan heeft daarop tijdelijk een zeer grote invloed gehad. Vrijwel alle bedrijven met een zeer geringe bedrijfsomvang hebben de bedrijfsomvang zodanig vergroot dat om deze reden voortzetting niet direct meer in gevaar behoeft te komen. Een deel is zelfs doorgegroeid naar een bedrijfsomvang die aan meerdere arbeidskrachten een bestaansmogelijkheid biedt.

De concentratie van de productiecapaciteit op bedrijven met een ontwikkelingsplan.

Op de bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan was in 1982 de totale productiecapaciteit 6.28 miljoen sbe. Dit was 30% van de toenmalige totale capaciteit op de hoofdberoepsbedrijven. De groei van de productie sinds 1971 heeft het aandeel belangrijk doen stijgen; eerder omvatten de betreffende bedrijven nog slechts 20% van het totaal aantal sbe op de hoofdberoepsbedrijven. Naast de groei van de rentesubsidiebedrijven is ook het wegvallen van het productie-aandeel van vele kleine beëindigde bedrijven op deze verschuiving van invloed geweest.

Het productie-aandeel van melkveebedrijven en glastuinbouwbedrijven die rentesubsidie ontvingen was zowel in 1971 als in 1982 groter dan de respectievelijke aandelen van het totaal. De melkveebedrijven die rentesubsidie ontvingen hadden in 1971 een gezamenlijk productie-aandeel van 25% van alle hoofdberoepsbedrijven met overwegend melkvee. In 1982 was dat aandeel gegroeid tot 37%. Voor glastuinbouwbedrijven bedroegen deze cijfers respectievelijk 37% en 45%. Bij deze vergelijking is er van uitgegaan dat de bedrijven niet van type zijn veranderd. De typering in 1971 is aangehouden voor 1982. Op bv. gemengde bedrijven zal ongetwijfeld een specialisatie zijn opgetreden bij uitbreiding van de melkveehouderij. Het werkelijk aandeel van de productie op melkveebedrijven met een ontwikkelingsplan zal dan ook iets groter zijn dan de genoemde 37%.

Van de arbeidskrachten werkte in 1971 ca. een zesde op de bedrijven die een goedgekeurd ontwikkelingsplan gingen uitvoeren. In 1982 was dit aandeel 24%. Het aandeel van de arbeidskrachten op melkveebedrijven nam met 10% toe tot 28%. Op de glastuinbouwbedrijven nam het aandeel toe tot 40%, terwijl eerder 30% van de arbeidskrachten op de categorie met ontwikkelingsplan werkzaam was.

Van de cultuurgrond kwam in 1982 ca. 25% voor op de bedrijven met een ontwikkelingsplan. In 1971 was dit nog slechts 17%.

7.3 De ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte

In de periode 1971 - 1982 nam de bedrijfsoppervlakte van de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan met gemiddeld 4 ha toe. Ten opzichte van de beginsituatie waarin men gemiddeld 15,3 ha per bedrijf had, was er een toename met 29% of 2,2% per jaar. De aanvankelijk kleinste bedrijven (in sbe) zijn het sterkst in oppervlakte gegroeid. De grote bedrijven werden daarentegen slechts weinig in oppervlakte vergroot. Zo nam de gemiddelde oppervlakte van bedrijven met in 1971 minder dan 90 sbe met 55% toe, terwijl de midden-bedrijven (90-180 sbe) met ruim 25% groeiden en de grotere bedrijven (tot 500 sbe) met ca. 20%. Bij de allergrootste bedrijven is de oppervlakte 5% toegenomen.

Op de melkveebedrijven - de belangrijkste grondgebonden categorie bedrijven - was de oppervlaktetoeneming iets kleiner dan op andere grondgebonden bedrijven zoals de opengrondstuinbouwbedrijven. Een sterke toeneming van de bedrijfsoppervlakte is opgetreden bij de intensieve veehouderijbedrijven, waar de aanvankelijke oppervlakte verdubbelde. De eerder genoemde overgang van deze bedrijven naar de melkveesector zal hiermee verband houden. Om voor de rentesubsidie in aanmerking te komen is op een deel van deze bedrijven de oppervlakte uitgebreid.

Tabel 7.4 De gemiddelde oppervlakte in ha van bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan in 1971 en 1982 per sbe-klasse in 1971

	Bedrijfsomvang in sbe in 1971							
	tot 90	90-130	130-180	180-250	250-350	350-500	500 e.m.	to-taal
Opp. in 1971 (ha)	9,2	14,5	18,3	18,9	16,2	13,7	20,9	15,3
Opp. in 1982 (ha)	14,2	19,0	22,8	22,7	19,0	16,6	21,8	19,8
Toeneming per jaar	4%	2,4%	2%	1,6%	1,5%	1,8%	0,5%	2,2%

Een belangrijke vraag is of de bedrijven die rentesubsidie ontvingen sterker in oppervlakte zijn uitgebreid dan de bedrijven die geen rentesubsidie ontvingen. Vergelijking met de groep hoofdberoepsbedrijven als geheel geeft aan dat deze in dezelfde periode de oppervlakte gemiddeld met 1,8% per jaar hebben uitgebreid. De bedrijven met overwegend melkvee, overwegend intensieve veehouderij en de opengrondstuinbouwbedrijven zijn sterker gegroeid dan de gemiddelde toeneming van alle bedrijven. De oppervlaktetoename van alle voortgezette melkveebedrijven was zelfs

Tabel 7.5 De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan in 1971 en 1982 per bedrijfstype in 1971.

Bedrijfstype	Gem. 1971 in ha	Bedrijfs- oppervl. 1982 in ha	Gem. toename p. jaar in %	
			met RS	alle bedr. 1)
- Melkveebedrijven	20,3	25,7	2,2	2,8
- Int. veehouderij- bedrijven	7,5	15,5	6,8	2,4
- Ov. veehouderij- bedrijven	14,8	19,0	2,3	1,2
- Akkerbouwbedrijven	36,7	46,9	2,3	0,5
- Glastuinbouw- bedrijven	1,2	1,4	1,7	1,6
- Opengrondtuin- bouwbedrijven	6,2	9,7	4,1	2,5
- Gecombineerde- bedrijven	27,6	32,9	1,6	0,8
Totaal	15,5	19,8	2,3	1,8

1) Hoofdberoepsbedrijven in de periode 1971 - 1981.

groter dan die van de melkveebedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan.

Het ontbreken van een duidelijke invloed van de rentesubsidie op de oppervlaktevergroting blijkt ook uit de vergelijking van oppervlakteontwikkeling van bedrijven die in de verschillende jaren met de uitvoering van een plan begonnen. De bedrijven die als eerste en de bedrijven die als laatste een ontwikkelingsplan uitvoerden hadden een vrijwel gelijke oppervlaktevergroting in de periode 1971 - 1982. Een gunstige invloed van de rentesubsidie op de oppervlakte-ontwikkeling zou naar voren hebben moeten komen op bedrijven die direct bij het begin van de regeling een ontwikkelingsplan uitvoerden. Dit is niet het geval. Mogelijk is dit een gevolg van een wat grotere oppervlakte van de bedrijven die in de eerste jaren na de openstelling van de regeling met de uitvoering van een ontwikkelingsplan waren begonnen. Op deze reeds wat grotere bedrijven zou de behoefte aan oppervlakte-vergroting iets minder kunnen zijn. De bedrijven die pas in de tachtiger jaren rentesubsidie ontvingen waren in 1971 gemiddeld enkele hectaren kleiner. Alleen in 1983 waren er iets grotere bedrijven die rentesubsidie ontvingen dan in de eerdere jaren.

Evenmin is er invloed van het ontvangen van rentesubsidie op de vergroting van de oppervlakte op de grote groep gespecialiseerde melkveebedrijven. Vooral op deze bedrijven is er een sterke behoefte geweest aan vergroting van de oppervlakte ten behoeve van de vergrote melkveestapel.

Tabel 7.6 Gemiddelde oppervlakte in 1971 en 1982 van bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan naar jaar van goedkeuring

Goed- keurings- jaar	Alle bedrijven			Melkveebedrijven		
	1971	1982	gemid.	1971	1982	gemid.
	in ha	in ha	gr./jaar in %	in ha	in ha	gr./jaar in %
1973	16,2	24,0	2,3	21,8	27,3	2,0
1974	16,9	21,4	2,2	22,0	28,0	2,2
1975	16,8	21,9	2,5	24,0	20,8	2,0
1976	15,5	19,9	2,3	21,0	27,0	2,3
1977	14,5	18,8	2,5	20,7	26,3	2,2
1978	14,2	18,3	2,4	19,5	25,2	2,4
1979	14,5	18,6	2,3	18,7	23,4	2,0
1980	14,9	18,2	1,9	18,5	22,5	1,9
1981	13,9	17,4	2,1	18,1	22,6	2,1
1982	14,3	17,6	1,9	18,4	22,6	1,9
Gemiddeld	15,5	19,8	2,3	20,3	25,8	2,2

De vraag of de rentesubsidie als zodanig heeft geleid tot een verhoging van de grondprijzen is niet eenvoudig te beantwoorden met het beschikbare materiaal.

De bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan hebben in de periode 1971 - 1982 in totaal ca. 100.000 ha cultuurgrond aan hun oppervlakte toegevoegd. Dit betreft zowel pacht, als aankoop en vererving van grond. Binnen het totaal van de aankooptransacties op de grondmarkt, buiten familie-verband, die in de genoemde periode ruim 300.000 ha omvatten, vormen de vergrotingen van de rentesubsidiebedrijven dus maar een klein onderdeel. Temeer daar, zoals eerder bleek, de betreffende bedrijven in totaal een oppervlakte van slechts 2600 ha hadden gekocht in het kader van hun ontwikkelingsplannen.

De rentesubsidie heeft wel een stimulans gevormd voor het aanpassen van de bedrijfssituatie waardoor de bedrijfshoofden hun financiële positie hoopten te versterken. Ook op langere termijn kunnen zij zich ontwikkelen tot potentiële kopers van vrijkomende grond. Een directe samenhang tussen het aantal rentesubsidie-aanvragen en de grondprijzen is niet aan te geven. Andere factoren hebben een overheersende invloed op de prijsontwikkeling van landbouwgronden. Zoals gebleken is uit onderzoek naar de grondmarkt (Luyt, 1984), zijn de ontwikkeling van de rentevoet maar ook de geldontwaarding van invloed op de grondprijzen. Naast de vraag is ook het aanbod van grond van invloed op de prijs.

7.4 De ontwikkeling van de arbeidsbezetting en van de produktie per arbeidskracht

Op de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan was in 1982 een arbeidsbezetting van gemiddeld bijna 1,8 regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten (zie tabel 7.7). Sinds 1971 is de arbeidsbezetting met 0,25 man of 16% toegenomen. Op de kleinere bedrijven is de bezetting zelfs met 2x het gemiddelde groeipercentage toegenomen. Bedrijven met 130-350 sbe hadden een gemiddelde toeneming van de arbeidsbezetting. Vanaf 350 sbe was de toename veel minder en op de grootste bedrijven is de arbeidsbezetting zelfs verminderd.

Op de glastuinbouwbedrijven is het gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf het sterkst toegenomen. Op veehouderijbedrijven heeft eveneens een belangrijke groei plaats gehad. Daarentegen liep de arbeidsbezetting terug op de akkerbouwbedrijven en op de gecombineerde bedrijven.

Tussen de "vroeg" en de "late" ontvangers van rentesubsidie was er wat betreft de arbeidsbezetting weinig verschil in uitgangspositie. Degenen die in 1974-1977 hun plan goedgekeurd zagen, behoorden in 1971 tot de bedrijven met een iets hogere arbeidsbezetting. De bedrijven die in de eerste jaren van de regeling een ontwikkelingsplan uitvoerden hebben de arbeidsbezetting sterk vergroot. Op bedrijven die eerst in de tachtiger jaren een dergelijk plan gingen uitvoeren was de toeneming van de arbeidsbezetting beperkt.

Tabel 7.7 Het gemiddeld aantal regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten op bedrijven met goedgekeurd ontwikkelingsplan in 1971 en 1982 per sbe-klasse in 1971.

	Aantal sbe in 1971							
	tot 90	90- 130	130- 180	180- 250	250- 350	350- 500	500 e.m.	
in 1971	1,1	1,2	1,4	1,8	2,4	3,3	6,5	1,5
in 1982	1,4	1,5	1,6	2,1	2,8	3,8	6,3	1,8

De produktiecapaciteit per arbeidskracht was ondanks de toeneming van de arbeidsbezetting belangrijk toegenomen. Een sterke toeneming kwam vooral voor op de in 1971 nog kleine bedrijven.

Het gemiddelde aantal sbe per arbeidskracht is sterk toegenomen op de melkveebedrijven vooral door een vergroting van de produktie-omvang. Op akkerbouw- en gecombineerde bedrijven nam het aantal sbe per arbeidskracht sterk toe bij de genoemde vermindering van de arbeidsbezetting.

Tabel 7.8 Het gemiddelde aantal sbe per arbeidskracht 1) op bedrijven met goedgekeurd plan in 1971 en 1982 per sbe-klasse in 1971

	Aantal sbe in 1971						
	tot	90-	130-	180-	250-	350-	500
	90	130	180	250	350	500	e.m. Totaal
in 1971	62	89	106	113	118	122	104
in 1982	136	153	168	167	160	157	152

1) regelmatig werkzame mannelijke arbeidskracht.

Het gemiddeld aantal sbe per arbeidskracht is op de bedrijven die in de eerste jaren na de openstelling van de regeling een plan uitvoerden veel sterker toegenomen dan op de bedrijven die dit eerst na 1981 deden. De uitbreiding van de produktie in het kader van het plan was een belangrijke factor bij de toeneming van de produktie per arbeidskracht.

Tabel 7.9 Het gemiddeld aantal regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten per bedrijf en gemiddeld aantal sbe per man in 1971 en 1982 per bedrijfstype.

Bedrijfstype	Gem. aantal arb. krachten		Gem. aantal sbe per arbeidskracht	
	1971	1982	1971	1982
- Melkveebedrijven	1,32	1,46	98	169
- Int. veehouderijbedr.	1,02	1,31	125	205
- ov. veehouderijbedr.	1,27	1,44	109	178
- akkerbouwbedrijven	1,71	1,64	108	182
- glastuinbouwbedr.	1,91	2,51	112	148
- ov. tuinbouwbedr.	1,72	1,99	100	164
- gecombineerde bedr.	1,59	1,57	118	181
Totaal	1,53	1,77	100	159

Tabel 7.10 Het gemid. aantal mannelijke arb.krachten op bedr. met
goedgekeurd ontwikkelingsplan in 1971 en 1982 naar
jaar van goedkeuring.

Goed- keurings- jaar	Gemiddeld aantal arbeidskrachten		Gemiddeld aantal sbe per arbeidskracht	
	1971	1982	1971	1982
1973	1,45	1,68	110	173
1974	1,63	1,90	105	161
1975	1,06	1,97	106	166
1976	1,59	1,89	102	163
1977	1,63	1,93	100	158
1978	1,49	1,76	99	157
1979	1,41	1,59	93	156
1980	1,48	1,64	96	153
1981	1,51	1,71	96	152
1982	1,45	1,60	95	139
1983	1,51	1,59	92	135
Totaal	1,53	1,77	100	159

8. Slotbeschouwing

8.1 Is de doelstelling gehaald?

Bij het opstellen van de regeling ter aanmoediging van landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden hebben bij de Raad van de Europese Gemeenschappen ondermeer de volgende overwegingen gegolden:

- In de toekomst kunnen alleen die bedrijven zich aanpassen aan de economische ontwikkeling, die door toepassing van rationele produktiemethoden in staat zijn een redelijk inkomen te verzekeren en bevredigende arbeidsvoorwaarden voor de arbeidskrachten te waarborgen. Doel van de regeling was om door hervorming van de agrarische produktiestructuur de oprichting en ontwikkeling van zulke bedrijven te stimuleren.
- Indien voor de ontwikkeling van een bedrijf is voorzien in vergroting van de oppervlakte cultuurgrond, is het niet nodig dat reeds bij het begin van de uitvoering van het ontwikkelingsplan het bedrijf de gronden exploiteert waarmee het zal worden vergroot, doch dat het moet vast staan dat het bedrijf in de loop van de ontwikkelingsperiode over desbetreffende gronden zal kunnen beschikken.

Hoe is de ontwikkeling van de Nederlandse bedrijven geweest in relatie tot de gemeenschappelijke doelstelling?

De invoering van de rentesubsidieregeling eind 1972 was voor de Nederlandse land- en tuinbouw een nieuw beleidsinstrument. Nederland kende tot dan toe nauwelijks maatregelen die gericht waren op steun aan individuele bedrijven. De regeling sloot goed aan bij de reeds op gang gekomen bouw van ligboxenstallen in de melkveehouderij en bij de modernisering van de glasopstanden en installaties in de glastuinbouwsector, waar de overgang naar de bloementeel in volle gang was.

In korte tijd heeft een groot aantal bedrijven van de regeling gebruik gemaakt. De ontvangen rentesubsidie verlichtte de rentelast die vooral in de zeventiger jaren een grote omvang had aangenomen door de hoge rentevoet en door de omvangrijke investeringsbedragen.

De rentesubsidie heeft vermoedelijk veel ondernemers in staat gesteld een herstructurering van hun bedrijf door te voeren waartoe zij anders niet of pas later in staat zouden zijn geweest. Uit de ontwikkelingsplannen blijkt dat veelal de gehele bedrijfsvoering aangepast moest worden. Zonder subsidie zou dit mogelijk ook wel gebeurd zijn, maar in een veel minder korte tijd. Verder zouden de veranderingen zich over een langere periode zijn gaan uitstrekken, zeker gezien de hoge rentevoet in

die periode geldend voor riskante investeringen. Gelet op de sinds april 1984 van kracht zijnde maatregelen ter beperking van zuivelproductie, kan worden geconcludeerd dat veel bedrijven in de melkveehouderij tijdig met het uitvoeren van een ontwikkelingsplan zijn begonnen. Modernisering bij een verkleining van de melkaflevering zou slechts voor weinig bedrijven mogelijk zijn geweest (Van der Giessen, 1985).

De regeling was vooral effectief voor de sectoren waarin de bedrijfsvoering geïntensiveerd werd. Dankzij de investeringen is een verbetering van de werkomstandigheden verkregen. Op de gemoderniseerde bedrijven behoefde men minder uren te werken om een zelfde of zelfs een grotere produktie dan voorheen te behalen. De mogelijkheden om een vervanger het werk te laten doen zijn eveneens toegenomen, zodat er meer mogelijkheden zijn gekomen voor vrije tijd en ook vakantie voor de ondernemer en zijn gezin.

Met de veelal hogere produktie per ha werd een hogere produktie per bedrijf verkregen. Ook de totale produktie in de betreffende sectoren is daardoor toegenomen. De regeling paste dus in een periode dat de produktietoename nog door de markt kon worden opgenomen.

De op basis van de Europese richtlijn beoogde verschuiving van grond naar perspectievolle bedrijven is in Nederland in het kader van de uitvoering van de plannen veelal nog achterwege gebleven. Op veel bedrijven werd een vergrote veestapel gehouden door intensiever gebruik te maken van het eigen grasland en door het aankopen van soms aanzienlijke hoeveelheden ruwvoeder van andere bedrijven met een aanvulling van krachtvoer. De teelt van snijmaïs is daarbij vooral in gebieden met gemengde bedrijven sterk toegenomen. Een deel van de bedrijven met ruwvoerteelt voor de verkoop had de melkveehouderij daartoe beëindigd. Op de bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan werd voor een groter aantal arbeidskrachten de inkomensbasis verbeterd. Door de verbetering van de produktiestructuur is de concurrentiekracht van de melkveehouderij en van de glastuinbouw verbeterd. De regeling heeft in dit opzicht duidelijk aan zijn doelstelling beantwoord.

8.2 Is de regeling toereikend geweest voor de ontwikkelingsbehoefte?

Binnen het moderniseringsproces van de Nederlandse melkveehouderij is het opmerkelijk dat tijdens de looptijd van de rentesubsidieregeling ca. 3600 ligboxenstallen zijn gebouwd waarvoor geen rentesubsidie werd aangevraagd. Het is daarbij denkbaar dat sommige van de betreffende ondernemers de beschikking hadden over voldoende eigen financieringsmiddelen. Voor de meesten zal evenwel hebben gegolden dat het uitvoeren van een ontwikkelingsplan een te ambitieuze doelstelling zal hebben ingehouden. Vermoedelijk wenste een deel van deze ondernemers een eigen ont-

wikkelingstempo te volgen waarvoor zij dan veelal minder vreemd vermogen nodig hadden.

In de loop der jaren waarin de rentesubsidieregeling van kracht was blijkt een aanvankelijk oplopend aantal aanvragen en vanaf 1979 een sterk teruglopend aantal, terwijl er in het laatste jaar (1985) nog slechts een gering aantal aanvragen werd ingediend. Tussen de eerste en de laatste aanvraagstroom ligt dan ook ca. 12 jaar. Dit verschil in moment van indiening van het ontwikkelingsplan kan verband houden met de hoogte van de drempel voor de ondernemer. Een deel van de bedrijven moest, voorafgaand aan de uitvoering van een ontwikkelingsplan, eerst nog een aanloopfase doormaken waarbij een sterke groei van de produktie optrad. Op andere bedrijven moest eerst de bedrijfsoverdracht van vader op zoon plaats vinden. Mede door de gewijzigde uitvoeringsbepalingen waarbij een lagere rentesubsidie werd verleend kan voorts de belangstelling zijn verminderd. Verder is men in de afgelopen jaren door de gewijzigde omstandigheden op de zuivelmarkt verplicht de melkleveranties belangrijk te verlagen. De behoefte aan grotere en nieuwe stallen is daardoor vrijwel verdwenen.

8.3 De bijdrage aan de Europese ontwikkeling

De snelle reactie van de Nederlandse ondernemers op de nieuwe mogelijkheden in Europees verband werd begunstigd door het spoedig gereed komen van de Nederlandse uitvoeringsbesluiten en door de medewerking die van overheidswege aan de ondernemer bij het opstellen van de plannen werd verleend. De medewerkers van de directeur LAVO stelden de plannen op. Van de 202.000 goedgekeurde ontwikkelingsplannen in de Europese gemeenschap aan het eind van 1983, was ca. 10% afkomstig uit Nederland. In België en Denemarken had een nog iets groter deel van de land- en tuinbouwbedrijven een goedgekeurd ontwikkelingsplan: resp. 19% en 17% van de bedrijven met meer dan 1 ha cultuurgrond. Voor Nederland lag dit aandeel op 16%. O.a. door het grote aantal glastuinbouwbedrijven met minder dan 1 ha kan dit aandeel wat lager uitkomen dan het Nederlandse aandeel van de hoofdberoepsbedrijven (20%). In het Verenigd Koninkrijk en Ierland had 12 à 13% van de bedrijven een goedgekeurd plan. In West-Duitsland en in Frankrijk, met weliswaar het grootste aantal goedgekeurde plannen, betrof dit slechts een veel kleiner deel van de bedrijven. In Italië waar eerst sinds enkele jaren plannen werden goedgekeurd ging dit over slechts een klein aantal bedrijven. Ook in Luxemburg kwam het verlenen van rentesubsidie traag op gang. Vermoedelijk is daar een proces gestopt voordat het goed en wel opgang was gekomen. Wellicht was er minder medewerking van de betreffende regeringen die tenslotte ook 3/4 van de kosten van de verleende rentesubsidie voor eigen rekening moesten nemen.

Literatuur

- De financiering van de Nederlandse Landbouw
Den Haag, LEI/Rabobank Nederland, 1982
- Commissie van de Europese Gemeenschap
De toestand van de landbouw in de Gemeenschap, Verslagen
1982, 1983, 1984, 1985
Brussel
- Commissie van de Europese Gemeenschap
Derde rapport over de toepassing van de richtlijnen van de
Raad van 17 april 1972 inzake de landbouwhervorming
Brussel, 1979
- Evaluatie van de rentesubsidieregeling voor glastuinbouw-
bedrijven
Den Haag, Ministerie van Landbouw, 1977
- Giessen, L.B. van der (red.)
Economische en structurele gevolgen van de Superheffing
Den-Haag, LEI, Med. 336, 1985
- Landbouw-Economisch Bericht
Den Haag, LEI, 1974-1986
- Richtlijn van de Raad voor de Europese Gemeenschappen,
betreffende de modernisering van landbouwbedrijven
P.b. E.G., 23 april 1972
- Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de landbouw
Jaarverslagen, Den-Haag, 1972-1984
- Luyt, J., 1984; Een nationaal model van de agrarische
grondmarkt(en). Den-Haag, LEI, 1984, Publikatie 2.167
- Nederlandse Staatscourant, nr. 83
Den Haag, 1974